

अध्याय : एक

शोधपरिचय

१. १. शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक “कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबको पाठ्यक्रम अनुरूपताको अध्ययन” रहेको छ ।

१. २. शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको नेपाली शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम नेपाली शिक्षा ५९८ पाठ्यांशको आवश्यकता प्राप्तिका निम्ति तयार पारिएको हो ।

१. ३. समस्याकथन

शैक्षिक उद्देश्यप्राप्तिका निम्ति जुनजुन क्रियाकलापको अनुसरण गरिन्छ, त्यसलाई सु-व्यवस्थित पार्ने निर्देशनको माध्यम नै पाठ्यक्रम हो । सामुदायिक विद्यालयहरूले पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएका भाषा पाठ्यपुस्तकलाई मात्र प्रयोगमा ल्याएको पाइन्छ । पाठ्यक्रमअनुकूल हुने गरी तयार गरिएका त्यस्ता पाठ्यपुस्तकहरू वास्तवमा सोअनुरूप छन् वा छैनन् भनी हेर्नु समसामयिक र व्यावहारिक ठहर्छ । यस्तो कार्यबाट पाठ्यक्रम र

पाठ्यपुस्तकबीचको अन्तर्सम्बन्धका बारेमा बुझ्न ज्यादै सजिलो हुन्छ । “कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताब” पाठ्यक्रमअनुरूप उपयुक्त छ, छैन भन्नेबारेमा अहिलेसम्म अध्ययन विश्लेषण भएको पाइँदैन । अनुलेखन, हिज्जे, श्रुतिलेखन, कथा, कविता, रचना, चिह्नको प्रयोग, दिइएका अभ्यासहरू आदि कुराहरू के कति सान्दर्भिक छन् भन्ने कुराको खोजी नहुनु ठूलो समस्याको रूपमा रहेको छ । प्राथमिक तहको भाषा शिक्षण विधामा प्रशस्त मात्रामा अभ्यासको आवश्यकता पर्दछ । यस तहको निम्ति सुनाइ र बोलाइको लागि छलफल कुराकानी, अभिनय, प्रश्नोत्तर, खेल जस्ता विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिको उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । पढाइ र लेखाइ सीप विकासका लागि आवश्यकतानुसार पढाइ र लेखाइसँग सम्बन्धित क्रियाकलाप गर्नुपर्ने हुन्छ । प्राथमिक तहमा विद्यार्थीको भाषिक सीपको मूल्याङ्कन सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइका आधारमा गर्नुपर्ने कुरा पाठ्यक्रममा उल्लेख भएको पाइन्छ । उपयुक्त सीपहरू विकास गर्न पाठ्यपुस्तक सक्षम भए नभएको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने समस्या यस अध्ययनको अर्को विशिष्ट पक्ष रहेको छ । त्यसैले यस विषयमा वैज्ञानिक ढङ्गबाट अध्ययन अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिन्छ । भाषा विचार आदान प्रदानको सशक्त माध्यम हो । चिन्तन तथा ज्ञान आर्जनको आधार पनि भाषा नै हो । हाम्रो मुलुकको प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रममा एउटा विषय नेपाली राखिएको छ । प्राथमिक तहमा नेपाली विषयको पठन, पाठनले बालबालिकाहरूको दैनिक जीवन र व्यवहार सुगम हुनुका साथै उनीहरूमा माथिल्लो तहको शिक्षा आर्जन गर्ने भाषिक क्षमता विकास हुने अपेक्षा रहेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत शोधशीर्षकका समस्याहरूलाई निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- क) परिमार्जित प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ मा उल्लिखित उद्देश्य अनुसार वर्तमान मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तक निर्माण भएको छ ?

- ख) भाषिक सीप विकासका निम्ति पाठ्यपुस्तकमा समावेश पाठहरू उपयुक्त छन् ?
- ग) पाठ्यक्रमले तोकेबमोजिम विषय र क्षेत्रका आधारमा पाठहरू समावेश भएका छन् ?
- घ) पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे बमोजिम कार्यमूलक व्याकरण उपयुक्त शब्दभण्डार समावेश भएको छ ?
- ङ) परिमार्जित पाठ्यक्रमअनुसार कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबको विश्लेषण भएको छ ?

१. ४. अध्ययनका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत शोधकार्यका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- क) परिमार्जित प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६२) मा अन्तर्निहित उद्देश्यानुरूप वर्तमान “मेरो नेपाली किताब कक्षा ४” को विश्लेषणात्मक अध्ययन गर्नु ।
- ख) वि.सं २०६२ को परिमार्जित पाठ्यक्रमले तोकेको विधा र क्षेत्रका आधारमा पाठ्यपुस्तकका पाठहरूको अध्ययन गर्नु ।
- ग) पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे बमोजिम पाठ्यपुस्तकमा कार्यमूलक व्याकरण र उपयुक्त शब्दभण्डार समावेश भए/नभएको अध्ययन गर्नु ।
- घ) पाठ्यक्रम अनुरूपताको आधारमा देखापरेका कमीकमजोरी पत्ता लगाइ सुधारका लागि सुझाव प्रस्तुत गर्नु ।

१. ५. अध्ययनको औचित्य

शोध भनेको ज्ञानको खोजी भएकाले यसलाई जटिल कार्यको रूपमा लिइएको पाइन्छ । यो कार्य नवीन तथा गहन ज्ञान प्राप्तिका लागि गरिन्छ । कुनै पनि क्षेत्र वा विषयवस्तुको अध्ययन विश्लेषण गर्नु महत्वपूर्ण कार्य हो । अध्ययन तथा विश्लेषण कार्य क्षेत्र तथा सीमा फराकिलो भएकाले सोहीअनुरूप शोधको अध्ययनको औचित्य र उपयोगिताको पनि निर्धारण गरिन्छ । शोधका निम्ति धेरै समय, श्रम र साधन खर्च हुने भएकाले यो कार्य सैद्धान्तिक र व्यावहारिक रूपमा औचित्यपूर्ण, उपयोगी र महत्वपूर्ण हुन आवश्यक देखिन्छ । कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताब पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यक्रमको उद्देश्य विद्यार्थीको स्तर, उमेर, क्षमताअनुरूप छ/छैन भन्ने बारेमा हालसम्म कुनै निकायबाट पनि अध्ययन विश्लेषण नभएकाले प्रस्तुत शोधकार्यको औचित्य र उपयोगिता स्वभाविक र महत्वपूर्ण हुने कुरामा निर्विवाद देखिन्छ । पाठ्यपुस्तक मूलरूपमा पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित उद्देश्य पूरा गर्नका निम्ति लेखिन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा भाषिक सीप विकास गर्न मदत पुग्ने किसिमका विषयवस्तुहरू समावेश गरिएका हुन्छन् । त्यस्ता विषयहरूले भाषिक सीप विकासमा महत्वपूर्ण टेवा दिने हुनुपर्छ । ती विषयहरू विद्यार्थीको स्तर, दक्षताको परीक्षणका निम्ति उपयुक्त हुनुपर्दछ । पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका विषयवस्तुहरू पाठ्यक्रमअनुरूप छन्/छैनन् भन्ने बारेमा अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकलाई पाठ्यक्रमअनुरूप उद्देश्यमूलक, व्यावहारिक, समसामयिक तथा स्तरीय बनाउने अभिप्रायले नै प्रस्तुत शोधकार्य गर्न लागिएको हो । अर्कोतर्फ वि.सं. २०६२ सालमा प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९ लाई परिमार्जन गरे अनुरूप उक्त पाठ्यक्रम कक्षा ४ मा २०६६ सालमा लागू गरिएको पाइन्छ । यस पाठ्यक्रमअनुसार पाठ्यपुस्तकको सान्दर्भिकता अध्ययन गर्नुपर्ने

देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा उल्लिखित विषय क्षेत्र, क्रम, सान्दर्भिकता, विषयवस्तुको सङ्गठन आदि कुराको अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । परिमार्जित पाठ्यक्रम वि.सं. २०६२ मा तोकिएका विषयवस्तुका क्षेत्र, विधाका क्षेत्रहरू, शिक्षण विधि, व्याकरण मूल्याङ्कनप्रक्रिया आदिलाई विभिन्न रूपबाट पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको पाइन्छ । भाषा पाठ्यक्रम र भाषा पाठ्यपुस्तकहरूका विभिन्न पक्षहरूको अध्ययन गर्ने परम्पराले वर्तमान अवस्थामा प्रोत्साहन पाउँदै आएको देखिन्छ । विभिन्न कक्षाका पाठ्यपुस्तकहरूका शब्दभण्डार, विधागत प्रस्तुति, नमुना अभ्यासहरू जस्ता पक्षका अतिरिक्त विविध सामग्रीहरूको अध्ययन हुन थालेको देखिन्छ । पाठ्यक्रम तथा विद्यार्थीहरूको स्तरअनुसार पाठ्यपुस्तकहरू निर्मित भएका छन् कि छैनन् ? भनेर अध्ययन गर्नु आवश्यक छ । हालसम्मका अध्ययनहरूमा प्राथमिक तहको चौथो खुड्किलोको रूपमा रहेको कक्षा ४ को “मेरो नेपाली किताब” पाठ्यक्रमअनुरूप भए/नभएको बारेमा अध्ययन अनुसन्धान भएको देखिँदैन । पाठ्यपुस्तकका विधागत क्षेत्रहरू जस्तो कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी आदिका बारेमा अलगअलगरूपमा अध्ययन अनुसन्धान भएका छन् । त्यसैगरी भिन्दाभिन्दै कक्षाका पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन भए तापनि एउटै कक्षाको पाठ्यपुस्तकको समग्र पक्षको अध्ययन अनुसन्धान नभएको हुँदा उक्त क्षेत्रमा विस्तृतरूपमा गहन अध्ययन हुन आवश्यक देखिन्छ । त्यसैले प्रस्तुत शोधमा कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबको पाठ्यक्रम अनुरूपताको अध्ययन अनुसन्धान गरी नवीन कार्यको खोजी गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष, शिक्षा क्षेत्रका विभिन्न निकायहरूका लागि नेपाली भाषा पाठ्यक्रम निर्माणकर्ताका लागि शोधकर्ता, प्रशिक्षक, शिक्षकहरू तथा सरोकारवालाहरूका लागि बढी महत्त्वपूर्ण हुने आशा गरिएको छ ।

१. ६. पूर्वकार्यको समीक्षा

कुनै पनि कार्यको औचित्यपूर्ण सफलता प्राप्तिका लागि पूर्वकार्यको लेखाजोखा गर्नु आवश्यक देखिन्छ । पूर्वकार्यले कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानको प्रारम्भिक मार्गनिर्देशन गर्दछ । यसभन्दा अगाडि सम्बन्धित विषयमा के कति अध्ययन कार्यहरू सम्पन्न भएका छन् ? तिनीहरूले के कस्तो निष्कर्ष दिएका छन् ? आदि कुराको जानकारीबाट आफ्नो अध्ययनलाई पनि सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि प्राप्त हुने देखिन्छ । पुनरावृत्तिको प्रभावबाट जोगिन विश्लेषणको आधार प्राप्त हुने नयाँ एवम् उपयुक्त प्रविधि अपनाउने जस्ता कार्यमा सहयोग पुग्ने हुनाले पूर्वकार्यको अध्ययन गर्नुपर्दछ । परिवर्तनशील संसारमा हरेक क्षेत्रको तीव्र विकास भैरहेको छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा अध्ययन अनुसन्धानलाई अलग राख्न सकिँदैन । पाठ्यपुस्तक र पाठ्यक्रमको क्षेत्रमा गहन एवम् सूक्ष्म अध्ययन विश्लेषण गर्नुपर्ने भएकाले यसबाट निस्केका निचोडका आधारमा आफ्नो अग्रिम मार्ग शोधका सिलसिलामा तय गरिन्छ । भाषा शिक्षणका निम्ति शोधकार्य महत्त्वपूर्ण मनिन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकका क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धानलाई ज्यादै कम प्राथमिकता दिइएको पाइन्छ । तसर्थ सम्बन्धित कार्यको अध्ययनको आवश्यकतालाई दृष्टिगत गर्दै पाठ्यक्रमानुरूपताका आधारमा मेरो नेपाली किताबको अध्ययनसँग सम्बन्धित प्रयासलाई यहाँ प्रस्तुत गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । तसर्थ यहाँ यस अध्ययनसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक ढाँचाको पुनरावलोकन अध्ययन र यस अध्ययन विषयसँग सम्बन्धित क्षेत्रका साहित्यिक पुनरावलोकनलाई खोजी गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

क) प्राध्यापक डा. हेमाङ्गराज अधिकारी (वि.सं. २०४४) द्वारा त्रि.वि. शिक्षा विकास अनुसन्धान केन्द्रका लागि गरिएको अध्ययनमा “शिक्षालाई जीवनोपयोगी बनाउने कारक तत्वहरू” नामक शीर्षकमा प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकहरूको विभिन्न पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा पाठ्यक्रमले भाषा बोध तथा

अभिव्यक्तिका अपेक्षाहरू समेटेको तर पाठ्यवस्तुको निर्धारण पर्याप्त हुन नसकेको निष्कर्ष निकालिएको छ । त्यसैगरी पाठ्यपुस्तकको विषयवस्तु प्रस्तुतिमा स्तरगत कमजोरी रहेको शब्दभण्डार र धारणागत पक्षमा अंशगति रहेको निष्कर्ष निकालेको छ (अधिकारी २०४४) ।

- ख) डा. कृष्णगोपाल रस्तोगी (सन् १९७८) त्रि.वि. शिक्षा विभाग तथा अनुसन्धान केन्द्र तथा व्यासिक एण्ड प्राइमरी एजुकेशन मास्टर प्लान (१९९१-२०००) आदिबाट भएका अध्ययनहरूले पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा तिनको प्रभावकारिताबारे अनुसन्धान गरेका छन् (रस्तोगी सन् १९७८) ।
- ग) डा. कृष्णगोपाल रस्तोगी ले युनेस्कोको सहयोगमा त्रि.वि. शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र सेरिडका लागि सन् १९७८ मा गरेको अध्ययनको प्रोजेक्ट अन इभ्याल्युसन अफ महेन्द्रमाला सेरिज फर कक्षा १-५ मा पाठ्यपुस्तकबारे अध्ययन भएको पाइन्छ । त्यसमा पाठ्यपुस्तकमा सम्पूर्ण पाठ्यवस्तुहरू विद्यार्थीहरूको बौद्धिक परिपक्वताभन्दा माथि भएको, शब्दभण्डारको भार बढी भएको, विधागत पाठहरूको संयोजन स्तर नमिलेको, शब्दचयन र क्रम नमिलेको भाषिक सीपहरूको लागि पर्याप्त अभ्यास नभएको जस्ता निष्कर्ष निकालेका छन् (रस्तोगी सन् १९७८) ।
- घ) “प्राइमरी करिकुलम डेभलप्मेन्ट एन्ड डिसिमिनेशन एन्ड टेस्ट बुक रिभिजन” शीर्षकमा (सन् १९८९) मा जेन्स लिटनद्वारा गरिएको अध्ययनमा प्राथमिक तहमा प्रचलित पाठ्यपुस्तकको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनको क्रममा नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकहरूको चर्चा भएको पाइन्छ । यी पाठ्यपुस्तकमा विषयवस्तुको छनौट र क्रम स्तरलाई वास्ता नगरिएको भन्ने यस अध्ययनको निष्कर्ष रहेको छ (जेन्स लिटन सन् १९८९) ।

- ड) “द बेसिक एन्ड प्राइमरी मास्टर प्लान (१९९१-२०००)” को “टेक्स्ट बुक एन्ड अदर मेटेरियल्स” शीर्षकमा वर्तमान नेपाली भाषाका पाठ्यपुस्तकको समेत समीक्षा भएको छ । समीक्षाका क्रममा नयाँ शब्दहरूको पठनगत विवरण एकरूपता नभएको, अमूर्त खालका, लामा, अप्रचलित शब्दहरूको प्रयोग भएका पाठहरू स्तरानुरूप नभएका जस्ता कमीकमजोरी देखाइएको छ । त्यस्तै पाठ्यक्रमअनुसार पाठ्यपुस्तक तयार हुन नसकेको, सहयोगी सामग्रीहरू उपलब्ध हुन नसकेको कुरालाई स्पष्ट रूपमा खोजी गरिएको छ ।
- च) माधवप्रसाद पौडेल (वि.सं. २०५१) द्वारा स्नातकोत्तर तह “नेपाली शिक्षा विषयका निम्ति जिल्लास्तरीय परीक्षामा समावेश गरिएका कक्षा आठको नेपाली भाषाको प्रश्नहरूको विश्लेषण” शीर्षकमा गरिएको शोध अध्ययनलाई पनि यस क्षेत्रमा भएको उल्लेख्य अध्ययन मान्न सकिन्छ । उक्त अध्ययनमा प्रश्नहरू पाठ्यक्रमअनुरूप निर्माण नहुनु, भाषिक पक्षहरूको संयोजन र सन्तुलन प्रश्नमा नहुनु जस्ता कुराहरूलाई विश्लेषण गरिएको पाइन्छ (पौडेल २०५१) ।
- छ) नेत्रप्रसाद पौडेल (२०५३) द्वारा गरिएको शोध अध्ययनमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित “कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली किताब र सजिलो नेपालीमालाको तुलनात्मक अध्ययन” गरिएको छ । यस अध्ययनले पाठ्यपुस्तक र पाठ्यसामग्री दुबैमा विधा, शब्दभण्डार, भाषाशैली, अभ्यास आदि विविध पक्षमा कमीकमजोरी रहेको कुरा खोजी गरेको पाइन्छ ।
- ज) गङ्गाबहादुर कार्की (वि.सं. २०५६) ले स्नातकोत्तर उपाधिका निम्ति “कक्षा आठको हाम्रो नेपाली किताबमा समाविष्ट अभ्यासहरूको विश्लेषण” शीर्षकमा शोधकार्य गरेको पाइन्छ । उक्त शोधको निष्कर्षमा भाषिक सीपमूलक अभ्यासको कमी, सबै विधाहरूको सन्तुलनको अभाव, उपयुक्त

प्रश्नहरूको छनौट आदि कुरामा ध्यान नपुऱ्याउन नसकेको कुराहरू
औँल्याइएको पाइन्छ (काकी, २०५६) ।

भ) तेजप्रसाद खनालद्वारा (२०५७) “कक्षा ५ को मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त
शब्दहरूको आवृत्ति गणना” शीर्षकको शोध ग्रन्थमा शैक्षणिक दृष्टिले ज्यादै
कठिन भएको, संस्कृतका तत्सम शब्दहरू पनि विद्यार्थीको स्तरभन्दा माथि
प्रयोग भएको निष्कर्ष निकालिएको छ । त्यस्तै प्रयोग गरिएका अन्य
शब्दहरू पनि विद्यार्थीको स्तरभन्दा माथि, धेरै लामा खालका, वाक्य बुझ्न
कठिन खालका भएको र त्यसमा सुधार गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको
पाइन्छ (खनाल २०५७) ।

ज) यशोदा खड्का (वि.सं. २०५९) द्वारा प्रा. डा. केदारप्रसाद शर्माको प्रत्यक्ष
निर्देशनमा रही तयार पारिएको “कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली किताब र
सजिलो नेपाली मालामा समाविष्ट नमुना अभ्यासहरूको तुलनात्मक
अध्ययन” नामक अनुसन्धान (त्रि.वि. कीर्तिपुर अप्रकाशित) मा तयार
गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधको अध्ययनबाट पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा
तयार भएको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तक र पाठ्यक्रमअनुसार नै निजी
रूपमा तयार पारिएको सजिलो नेपाली मालाका अभ्यासहरूका बीचमा
गरिएको तुलनात्मक अध्ययनले हाम्रो नेपाली किताब कक्षा ८ भन्दा निजी
तवरमा तयार पारिएको सजिलो नेपाली माला स्तरीय भएको निष्कर्ष
निकालिएको छ (खड्का, वि.सं. २०५९) ।

यसरी वर्तमान अवस्थामा पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकहरूका विभिन्न
पक्षहरूको अध्ययन गर्ने परम्पराले प्रोत्साहन पाउँदै गरेको देखिन्छ । विभिन्न
कक्षाका पाठ्यपुस्तकहरूका शब्दभण्डार, विद्यागत प्रस्तुति, नमुना अभ्यासहरू
जस्ता पक्षका अतिरिक्त विविध सामग्रीहरूको बारेमा अध्ययन हुन थालेको
देखिन्छ । पाठ्यक्रम तथा विद्यार्थीको स्तरानुरूप पाठ्यपुस्तकहरू निर्माण गर्नु

आवश्यक छ । त्यसैगरी पाठ्यक्रमअनुरूप पाठ्यपुस्तकको अध्ययन विश्लेषण नभएको हुँदा सोबमोजिम पाठ्यपुस्तक लेखिएको छैन भनेर अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । त्यसैगरी पाठ्यपुस्तक विद्यार्थीको स्तर, रुचि, क्षमता र आवश्यकताअनुरूप निर्माण भएको छ छैन भनेर पनि अध्ययन गर्नुपर्ने हुन्छ । अहिलेसम्म कुनै पनि व्यक्ति तथा सङ्घसंस्थाहरूबाट यस विषयको पाठ्यक्रमअनुरूप पाठ्यपुस्तकको अध्ययन नभएकाले सो आवश्यकता पूरा गर्न प्रस्तुत अध्ययन उपयोगी हुन सक्ने तथा यस अध्ययन कार्यको छुट्टै स्थान रहन सक्ने विश्वास लिइएको छ ।

१. ७. अध्ययन विधि

प्रस्तुत शोधपत्र विद्यालयको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकसँग सम्बन्धित भएकोले यसमा विशेष गरी विश्लेषणात्मक, तुलनात्मक तथा अनुसन्धानात्मक विधि अपनाई शोधकार्य गरिएको छ । जसमा कक्षा ४ को नेपाली किताबको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकलाई मुख्य अध्ययन साधनको रूपमा लिइएको छ । यसमा तुलनात्मक अध्ययन विधिलाई मुख्य विधिको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

१. ८. अध्ययनका सीमाहरू

प्रस्तुत शोधपत्रका अध्ययनका सीमाहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- क) पाठ्यक्रमले तोकेका उद्देश्यहरूका आधारमा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गरिएको छ ।
- ख) पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेको क्षेत्र तथा क्रमको आधारमा पाठ्यपुस्तकको विषयक्षेत्र, क्रम समावेश गरिएका विधाहरू तथा त्यसको सान्दर्भिकता अध्ययन गरिएको छ ।
- ग) पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेअनुरूप व्याकरण पक्ष व्यावहारिक तथा सान्दर्भिक भए नभएको बारे खोजी गरिएको छ ।
- घ) हिज्जे, चिह्न, शब्द चयन, कथा, कविता, चित्र आदि सबैको पाठ्यक्रम अनुरूपताको आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।
- ङ) पाठ्यपुस्तकमा देखिएको कमी, कमजोरीहरू तथा आवश्यक सुझावहरूको खोजी गरिएको छ ।

अध्याय : दुई

सैद्धान्तिक परिचय

२. १. पाठ्यक्रमको परिचय

शैक्षिक उद्देश्य प्राप्तिका निम्ति जुनजुन क्रियाकलापको अनुसरण गरिन्छ, त्यसलाई सुव्यवस्थित पार्ने निर्देशनको माध्यम नै पाठ्यक्रम हो । पाठ्यक्रम अङ्ग्रेजी शब्द “करिकुलम” को नेपाली रूपान्तरण हो । यस शब्दको उद्गम ल्याटिन भाषाको “कुरिरे” शब्दबाट भएको हो । यसको अर्थ ‘दौडको मैदान’ भन्ने हुन्छ । शाब्दिक अर्थमा पाठ्यक्रमलाई निर्धारित उद्देश्यसम्म पुऱ्याउने धावनमार्गको रूपमा लिइन्छ । जसरी दौडको मैदानमा धावक एक निश्चित रेखाबाट दौड सुरु गर्छ र गोरेटोका बीच हुँदै अन्तिम रेखासम्म पुग्दछ । त्यसै प्रकारले पाठ्यक्रममा पनि कुनै एक निर्धारित समयबाट निर्धारित समयसम्मको कार्यक्रम तोकिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमले विद्यालयको सिङ्गो जीवन र कार्यक्रमको प्रतिनिधित्व गर्दछ । विद्यार्थीहरूमा आएका परिवर्तनहरू एकत्रित गर्न र त्यसको शिक्षणबाट विद्यार्थीहरूमा आएका परिवर्तनहरूको अङ्कन, लेखाजोखा तथा मूल्याङ्कन गर्न तयार पारिने योजना नै पाठ्यक्रम हो ।

(स्रोत : ढुङ्गेल र दाहाल, २०५६ : १) ।

पाठ्यक्रममा विद्यार्थीहरूको व्यक्तित्वको चौतर्फी विकास गर्न गरिने सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू समावेश गरिएको हुन्छ । सामान्य रूपमा पाठ्यक्रमलाई शैक्षिक अनुभवहरूको एक प्रमुख अङ्गको रूपमा लिन सकिन्छ । साँच्चै भन्ने हो भने पठन पाठन योग्य शैक्षिक सामग्रीहरू तथा क्रियाकलापहरूको सुव्यवस्थित रूप नै पाठ्यक्रम हो । कसलाई पढाउने ? किन पढाउने ? के पढाउने ? कति पढाउने

कसरी पढाउने ? कति समयमा पढाउने ? कुन सामग्रीको सहयोगले पढाउने ? पढाइको प्रभावकारिताको कसरी जाँच गर्ने ? आदि यावत् कुराहरूको स्पष्ट मार्ग निर्देशनका रूपमा पाठ्यक्रमलाई हेरिनुपर्दछ र सोहीअनुरूप यसलाई सचेततापूर्वक निर्माण र उपयोग गरिनुपर्दछ । पाठ्यक्रममा उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण कार्यकलाप, मूल्याङ्कन प्रक्रिया तथा शिक्षण सामग्री र पूरक सामग्रीहरूको सुस्पष्ट र व्यवस्थित निर्देशन गरिएको हुन्छ । यसमा सर्वप्रथम सिकारु को हुन् र कुन उमेर समूहका हुन् भन्ने कुराको पहिचान गरी उनीहरूका सिकाइ आवश्यकताहरूको निक्कै गरिन्छ । त्यसपछि सिकारुका सिकाइ पृष्ठभूमि, स्तर, उमेर, तह, समयावधि र सिकाइ प्रवृत्ति अनुसार आवश्यकता पूरा गर्ने गरी शिक्षण उद्देश्यहरूको किटान गरिएको हुन्छ । उद्देश्य केन्द्रित भएर शिक्षणीय विषयवस्तुहरूको किटान गरी तिनलाई शिक्षणक्रममा ढालेर प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । एवम् क्रमले यसमा उद्देश्यको उपलब्धि हासिल गर्न गराउनका लागि शिक्षणीय विषयवस्तुअनुरूपका शिक्षण विधि, क्रियाकलापहरूको यथोचित मार्गनिर्देशन गरिएको हुन्छ । सङ्क्षेपमा पाठ्यक्रमलाई विद्यालयीय शिक्षण सिकाइको क्रियाकलापको एउटा महत्त्वपूर्ण र व्यवस्थित योजना तथा स्पष्ट निर्देशनका रूपमा लिन सकिन्छ ।

२. २. पाठ्यक्रमको परिभाषा

आधुनिक शिक्षाविद्हरूले पाठ्यक्रमलाई आ-आफ्नै किसिमले परिभाषित गरेका छन् । केही परिभाषाहरू तल उल्लेख गरिएको छ :-

१) पाठ्यक्रम शिक्षाको उद्देश्यप्राप्तिको लागि बनाइएको शैक्षिक कार्यक्रम हो ।

- (रा.शि.प.यो. २०२८)

२) “विद्यालयभिन्न वा बाहिरको परिवेशमा अपेक्षित उद्देश्य प्राप्त गर्न गरिने यावत् प्रयासहरूलाई पाठ्यक्रम भनिन्छ ।”

- सेलर एण्ड ऐलेकजेन्डर

३) “पाठ्यक्रममा सिक्ने व्यक्तिको मानसिक, शारीरिक, सामाजिक, आध्यात्मिक तथा नैतिक विकासमा सहायता हुने विद्यालयभिन्न र बाहिरका समस्त अनुभवहरूको योजनाबद्ध प्रारूप नै पाठ्यक्रम हो ।”

- क्रो एण्ड क्रो

४) “विद्यालयभिन्न र बाहिर विद्यार्थीमा ऐच्छिक उपलब्धिहरू प्राप्त गराउन विद्यालयद्वारा गरिने सम्पूर्ण प्रयासलाई पाठ्यक्रम भन्दछन् ।”

- हिल्डा टावा

५) “पाठ्यक्रमलाई मानव जातिको सम्पूर्ण ज्ञान र अनुभवको सार सम्झनु पर्दछ ।”

- फ्रोबेल

६) “पाठ्यक्रम भन्नाले उद्देश्य, लक्ष्य, विषयवस्तु, प्रक्रिया, स्रोत, मूल्याङ्कनका साधन आदि बुझिन्छ, जसलाई विद्यालयभिन्न तथा बाहिर कक्षा शिक्षण वा सम्बन्धित कार्यक्रमद्वारा पूरा गर्ने योजनाबद्ध प्रयास हुन्छ ।”

- डिक्सनरी अफ एजुकेशन (स्रोत : शर्मा २०५५) ।

यी उपर्युक्त परिभाषाहरूलाई विश्लेषण गरी हेर्ने हो भने सामान्य रूपमा पाठ्यक्रमलाई शैक्षिक अनुभवहरूको एक प्रमुख अङ्गको रूपमा लिन सकिन्छ । वास्तवमा पठन-पाठनयोग्य शैक्षिक सामग्रीहरू तथा क्रियाकलापहरूको सुव्यवस्थित रूप नै पाठ्यक्रम हो ।

२. ३. भाषा पाठ्यक्रमका विशेषताहरू

भाषा पाठ्यक्रमका विशेषताहरू निम्नलिखित रहेका छन् :-

- क) भाषा पाठ्यक्रममा मातृभाषीका निम्ति आवश्यक भाषाका ध्वनि, रूप र पद, पदावली, वाक्य, हिज्जे, व्याकरण, अनुच्छेद र अभिव्यक्ति क्षेत्रका क्षमता विकासमा जोड दिइन्छ ।
- ख) पाठ्यक्रम सामान्य, सैद्धान्तिक र पहिचानात्मक प्रकृतिका कुराहरूसँग सम्बन्धित हुन्छ ।
- ग) पाठ्यक्रम कुनै खास (विशिष्ट) पक्षसँग सम्बन्धित नभई सामान्य प्रकृतिको हुन्छ ।
- घ) भाषा पाठ्यक्रम कुनै खास भाषिक पक्षहरूको अध्ययन अध्यापनको लागि तयार गरिएको हुन्छ।
- ङ) भाषापाठ्यक्रम सैद्धान्तिक र पहिचानात्मक नभई प्रायोगिक तथा अभ्यास मूलक हुनुपर्छ ।
- च) भाषा पाठ्यक्रमको निर्माण विद्यार्थीको आवश्यकताका आधारमा गरिन्छ ।
- छ) भाषा पाठ्यक्रम विद्यार्थीको समस्या क्षेत्र पत्ता लगाएर त्यसलाई निराकरण गर्ने अभिप्रायबाट निर्माण गरिएको हुन्छ ।

(स्रोत : ढुङ्गेल र दाहाल २०५६ : १५) ।

२. ४. पाठ्यक्रमका तत्वहरू

पाठ्यक्रम शिक्षण प्रक्रिया सञ्चालन गर्ने आधार हो । यसमा शिक्षण प्रक्रिया सञ्चालनका लागि आवश्यक सम्पूर्ण आधारहरू उल्लेख गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमका यिनै मुख्य-मुख्य आधारहरूलाई नै पाठ्यक्रमका तOEवको रूपमा मानिदै आएको छ । पाठ्यक्रम शैक्षिक क्रियाकलापको आधार हो र एउटा असल पाठ्यक्रममा निम्न लिखित तOEवहरू रहेका हुन्छन् :-

- | | |
|----------------------------|---------------|
| क) उद्देश्य | ख) विषयसूची |
| ग) शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप | घ) मूल्याङ्कन |

(स्रोत : शर्मा २०५५ : ७) ।

क) उद्देश्य

पाठ्यक्रमको पहिलो तOEवको रूपमा उद्देश्यलाई मानिन्छ । कुनै पनि कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुको पछाडि निश्चित उद्देश्यहरू किटान गरिएको हुन्छ । शैक्षिक कार्यक्रममा पनि बालकहरूको व्यवहारमा केही न केही परिवर्तन ल्याउने प्रयास गरेको हुन्छ । शिक्षाको निश्चित अवधि पूरा गरिसकेपछि समाजले विद्यार्थीहरूबाट गरेको अपेक्षालाई पूरा गर्न पाठ्यक्रमले तयार गरेको मार्ग निर्देशन नै वास्तवमा उद्देश्य हो ।

उद्देश्य निर्माण गर्दा समाजको राजनैतिक, सांस्कृतिक अवस्था, मान्यता, समाजको स्वरूप, ज्ञानको प्रकृति, बालमनोविज्ञान आदि कुराहरूमाथि ध्यान पुऱ्याई उद्देश्यलाई व्यावहारिक र विशिष्ट बनाउनु पर्छ । उद्देश्य बनाउँदा विद्यार्थीले प्राप्त गर्नुपर्ने ज्ञान, सीप र तिनको प्राप्तिका लागि आवश्यक क्रियाकलाप माथि ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

पाठ्यक्रममा समावेश गरिने उद्देश्यहरू साधारण र विशिष्ट गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । साधारण उद्देश्य भन्नाले कुनै पनि विषयको अध्ययन पश्चात्

विद्यार्थीहरूले प्राप्त गर्ने ज्ञान र जानकारीहरूको बारेमा सामान्य तरिकाले उल्लेख गरिएको हुन्छ । यसले कुनै पनि खास व्यवहारलाई उल्लेख नगरेर सरदर रूपमा ज्ञानको मात्राको निर्धारण गरेको हुन्छ । यस्ता उद्देश्यहरूमा कुनै विशेष पक्षको किटान नगरिकन समग्रमा सबै पक्षलाई समेट्ने गरी उद्देश्य बनाइएको हुन्छ ।

ख) विषयसूची

पाठ्यक्रमले उद्देश्यको निर्धारण गरेपछि विद्यार्थीहरूलाई केही सिकाउने अपेक्षा राखेको हुन्छ । त्यही सिकाउने कुरालाई नै विषयवस्तु या विषयसूची भन्न सकिन्छ । विद्यार्थीको व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउनका लागि आवश्यक ज्ञान, सीप, व्यवहार आदिको अनुभवको साङ्गठनिक स्वरूप नै वास्तवमा विषयसूची हो । विषयसूची पाठ्यक्रमको त्यस्तो सबल र प्रभावकारी पक्ष हो जसले विद्यार्थीमा चाहेको व्यवहार निर्माणका लागि चाहेअनुसारका विषयवस्तुहरू प्रस्तुत गर्दछ । जसले गर्दा विद्यार्थीको व्यवहारमा परिवर्तन आउन सकोस् । यसैलाई नै विषयसूची भनिन्छ । जेहोस्, पाठ्यक्रममा विषयसूचीको विशेष स्थान रहेको हुन्छ । औपचारिक शिक्षामा विषयवस्तुको सङ्गठन गर्दा वैधता, महत्त्व, चाख र सिकाइयोग्य आधारहरूलाई छनौटको आधार मानिनुपर्दछ । त्यसैगरी समाजको आवश्यकता, ज्ञानको क्षेत्रमा दिनहुँ भइरहेको विष्फोटन, सामाजिक र सांस्कृतिक वातावरणमा आएको परिवर्तन, औद्योगीकरण, सञ्चार माध्यम, व्यक्तिगत जीवनका जटिलता आदिले पनि विषयवस्तुको छनौटमा प्रभाव पारेको हुन्छ ।

ग) शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप

पाठ्यक्रमका विषयवस्तुलाई विद्यार्थी समक्ष पुर्याउन गरिने क्रियाकलापलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप भनिन्छ । पाठ्यक्रमले उद्देश्य निर्धारण गरेपछि उक्त उद्देश्य परिपूर्तिका लागि छनौट गरेका विषयवस्तुहरूलाई

विद्यार्थी समक्ष पुऱ्याउने विभिन्न विधि र माध्यमहरू हुन्छन् । जसमा शिक्षकले सफल तरिकाले प्रस्तुत गर्ने प्रयास गर्दछ भने विद्यार्थीले सहभागी भई ग्रहण गर्ने कार्य गर्दछ । यसरी शिक्षक, विद्यार्थी र पाठ्यवस्तुकाबीचको योजनाबद्ध र नियन्त्रित तवरबाट शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप वा विधि चयन गरिन्छ । शिक्षण विधिको प्रयोग नै शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको आधार हो । विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता, चाख, प्रवृत्ति आदिका आधारमा समेत विभिन्न विधिहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ । तर जेहोस् साना कक्षाका बालबालिकाहरूलाई ठोस र वास्तविक जीवनसँग मेल खाने गरी उनीहरूलाई नै सक्रिय गराउने विधि प्रयोग गर्नुपर्दछ । सिकाइको अवसर, स्रोत सामग्रीको उपलब्धता, शिक्षक विद्यार्थीको सम्बन्ध र प्रदान गर्ने विषयवस्तुका आधारमा पाठको तयारी गरेर शिक्षकले उचित क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

घ) मूल्याङ्कन

मूल्याङ्कन पाठ्यक्रमको अर्को प्रभावकारी एवम् महत्त्वपूर्ण तत्व हो । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्य पूरा भए कि भएनन् भनी लेखाजोखा गर्ने कार्यलाई मूल्याङ्कन भनिन्छ । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेअनुसार विद्यार्थीमा उपलब्धि भयो कि भएन भनेर विद्यार्थीको उपलब्धिको लेखाजोखा गर्नु मूल्याङ्कन हो । विद्यार्थीमा आशा गरिएअनुसार ज्ञान, सीप, धारणाको विकास भए नभएको जान्ने आधार नै मूल्याङ्कन हो । मूल्याङ्कनले विद्यार्थीले हासिल गरेका उपलब्धिको मात्र लेखाजोखा नगरेर पूर्व निर्धारित शैक्षिक उपलब्धि हासिल नभएको भए त्यसको कारण र कमजोरी समेत देखाउँछ ।

- स्रोत : बास्तोला (२०६२) : १३४ ।

२. ५. उद्देश्य छनौटका आधारहरू

पाठ्यक्रममा, प्रत्येक विषयको अन्त्यमा प्राप्त हुने उद्देश्य तथा सिकाइ उपलब्धिहरूलाई समेटिएको हुन्छ । त्यस्ता उद्देश्य तथा सिकाइ उपलब्धिहरू निम्न आधारमा छनौट गरिएको हुन्छ :-

विशिष्ट

मापनीय

प्राप्तनीय

विश्वासनीय

समयमा आधारित

स्रोत : पूर्व सेवाकालीन तालिम निर्देशिका (२०६०) ।

२. ६. विषयवस्तुको छनौटका आधारहरू

पाठ्यक्रममा विषयवस्तु छनौट गर्दा निम्न कुराहरूमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ :-

क) सान्दर्भिकताको आधार

ख) विद्यार्थीको रुचिको आधार

ग) व्यापकताको आधार

घ) सामाजिक अनुरूपताको आधार

ङ) बाल मनोविज्ञानको आधार

-स्रोत : हिल्डा तावा (१९६२) ।

२. ७. विषयवस्तु सङ्गठनको आधार

पाठ्यक्रममा विषयवस्तु सङ्गठन गर्दा निम्न आधारहरूलाई ख्याल गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ :-

- क) सरलबाट जटिल रूपमा
- ख) पूर्णबाट अंश रूपमा
- ग) पूर्व ज्ञानमा आधारित
- घ) समय कालक्रम अनुसार

- स्रोत : समिन्थ स्टेन्ले एण्ड सोर (१९५१) ।

त्यस्तै,

- क) निरन्तरता
- ख) समन्वय
- ग) क्रमबद्ध हुनु पर्दछ ।

- स्रोत : आर डब्लु टायलर (१९४९) ।

२. ८. भाषा पाठ्यपुस्तकको परिचय परिभाषा

पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित लक्ष्य पूरा गर्न आवश्यक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनको लागि सहयोग गर्ने प्रमुख साधन हो । यो विद्यार्थीहरूका लागि कुनै निश्चित ज्ञान प्राप्तिका लागि तोकिएको विषयको निर्धारित पाठ्यक्रमअनुसार रचना गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित लक्ष्य प्राप्तिका निम्ति विद्यार्थी र शिक्षकलाई मार्गदर्शन गर्ने कार्य पाठ्यपुस्तकले नै गर्दछ । पाठ्यपुस्तकले विद्यार्थीलाई गृहकार्य, पुनरावृत्ति र अभ्यास गर्न मद्दत पुर्याउँछ भने विद्यार्थीहरूको मानसिक तथा बौद्धिक क्षमताअनुसार शिक्षण

क्रियाकलाप गर्न पनि शिक्षकलाई सहयोग पुऱ्याउँछ । त्यसैले पाठ्यपुस्तक भनेको कुनै पनि विषयमा शिक्षकलाई निर्देशन तथा नियन्त्रण गर्ने र विद्यार्थीलाई पुनरावृत्ति र अभ्यासका सन्दर्भमा उपयोग गर्न पाठ्यक्रमका उद्देश्यअनुरूप तयार गरिएको महत्त्वपूर्ण सामग्री भन्ने बुझ्नुपर्दछ ।

२. ९. भाषा पाठ्यपुस्तकको परिभाषा

पाठ्यपुस्तकका परिभाषाका क्रममा विभिन्न मतहरू अभिव्यक्त गरिएका पाइन्छन् । केही विद्वानहरूको अभिव्यक्ति निम्नानुसार रहेको छ :-

१. विद्यालय एवम् विद्यापीठहरूमा विद्यार्थीहरूलाई अनौपचारिक ढङ्गले पढाउने पुस्तक नै पाठ्यपुस्तक हो ।

नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०५२) ।

२. कुनै विषयका सिद्धान्तहरूमा शिक्षण प्रदान गर्ने, खासगरी आंशिक वा पूर्ण पाठ्यांशमा आधारित पुस्तक नै पाठ्यपुस्तक हो ।

वेब्स्टर्स न्युवर्ल्ड डिक्सनरी (१९७२) ।

३. पाठ्यपुस्तक भनेको कुनै निश्चित तहमा खास विषयको निर्धारित पाठ्यांशका लागि व्यवस्थित ढङ्गले तयार पारिएको अपेक्षित शिक्षण-सिकाइमा प्रयोग गरिने प्रमुख अध्ययन स्रोत र सामग्री हो ।

- गुड ।

४. “विशेषज्ञद्वारा सम्बन्धित क्षेत्रमा उपयोगी हुने शिक्षण प्रक्रियाहरू अंगाली सतर्कतापूर्वक तयार गरिएको कक्षाकोठामा प्रयोग गर्ने सामग्री नै पाठ्यपुस्तक हो ।”

- बेकन, ह्यारिस ।

५. “पाठ्यपुस्तक भनेको शिक्षण सामग्रीहरूको एउटा प्रकार हो, जसले शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियाका लागि साधनको काम गर्दछ । यो विद्यालय, महाविद्यालय, विश्वविद्यालय र घरमा पनि व्यापक रूपले प्रयोग हुने सर्वमान्य ढङ्गको शिक्षण सामग्री हो ।”

- तनेजा (स्रोत : शर्मा २०५५) ।

यसरी माथिको परिभाषाहरूलाई केलाउँदै जाँदा पाठ्यपुस्तक भनेको विद्यार्थीहरूका लागि पाठ्यक्रमअनुरूप तयार गरिएको महत्त्वपूर्ण अथवा आधिकारिक पाठ्यसामग्री हो । यो विद्यालय र महाविद्यालयहरूमा पठनपाठनका क्रममा प्रयोग हुन्छ । यसको सहयोगले शिक्षकले योजनाबद्ध शिक्षण गर्न सक्छन् । यसका आधारमा विद्यार्थीहरू अभ्यासमा सरिक हुन पाउँछन्, कक्षा कार्यकलापमा सहभागी हुन पाउँछन्, गृहकार्य तथा स्वाध्ययनमा प्रवृत्त हुने मौका पाउँछन् र उद्देश्यानुरूपका सिकाइ उपलब्धिहरू क्रमबद्ध रूपमा प्रभावकारी ढङ्गले हासिल गर्न पाउँछन् । पाठ्यपुस्तककै सहयोगले मूल्याङ्कन एवम् परीक्षण गर्न सकिन्छ । उपयुक्त सिकाइ-शिक्षण प्रक्रियाहरू छनौट गर्न सकिन्छ । शिक्षण-प्रशिक्षण गतिविधिलाई गतिशील, नियमित र व्यवस्थित गर्न सकिन्छ साथै विद्यार्थीहरूको सिकाइ प्रवृत्ति अनुरूपको मनोवैज्ञानिक शिक्षण गरेर शिक्षणलाई जीवन्त बनाउन सकिन्छ । अतः पाठ्यपुस्तक भनेको विद्यालयतहको औपचारिक शिक्षण सिकाइ तथा अनौपचारिक शिक्षण सामग्री हो भन्न सकिन्छ ।

२. १०. पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध

पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । पाठ्यक्रम शिक्षण प्रक्रियाको मुटु हो । पाठ्यक्रममा शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य, तहगत उद्देश्य, विषयवस्तुको छनौट, शिक्षण व्यवस्थापन, विषयवस्तुको क्रम, क्षेत्र आदि निर्देशित गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमको लक्ष्यअनुसार पाठ्यपुस्तक तयार गरिन्छ । पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकबीच तालमेल नभएमा शिक्षण क्रियाकलापको गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पर्दछ । तसर्थ पाठ्यपुस्तकलाई पाठ्यक्रमको आधारमा तयार पार्ने पाठ्यक्रमअनुसार सुहाउँदो परिमार्जन र सुधार गरी उपयोगी र आकर्षक

बनाई त्यसको बढीभन्दा बढी सदुपयोग गर्न पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सम्बन्धमा जानकारी हासिल गर्नु उपयुक्त र आवश्यक हुन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकबीच रहेको सम्बन्धलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिन्छ :-

१. पाठ्यक्रमले शैक्षिक योजना निर्माण गर्दछ भने पाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रमका लक्ष्यहरू पूरा गराउने माध्यमको कार्य गर्दछ ।
२. पाठ्यक्रमद्वारा निर्देशित कुराहरू स्पष्ट पार्ने काम पाठ्यपुस्तकले गर्दछ ।
३. पाठ्यक्रमको निर्धारित लक्ष्यका निम्ति आवश्यक पर्ने विषयवस्तु अतिरिक्त भाषिक अभ्यासको प्रस्तुति पाठ्यपुस्तकमा हुन्छ ।
४. पाठ्यक्रमले सैद्धान्तिक धारणा प्रस्तुत गर्दछ भने पाठ्यपुस्तकले व्यावहारिक रूप प्रदान गर्दछ ।
५. पाठ्यक्रम सैद्धान्तिक सन्दर्भसामग्री हो । पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमको प्रयोगात्मक सन्दर्भ सामग्री हो ।
६. पाठ्यक्रम शैक्षिक आवश्यकताको छनौटका आधारमा तयार हुन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तक आवश्यकतालाई निदान गर्नेतर्फ केन्द्रित हुन्छ ।
७. पाठ्यक्रममा स्रोतसामग्रीको उल्लेख हुन्छ भने पाठ्यपुस्तकमा स्रोत सामग्रीको प्रस्तुत गरिन्छ ।
८. पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित लक्ष्य पूर्तिको निम्ति पाठ्यपुस्तक स्पष्ट एवम् सन्तुलित हुनुपर्दछ ।

(स्रोत : ढुङ्गेल र दाहाल २०५६ : ५९) ।

२. ११. भाषा पाठ्यपुस्तकका विशेषताहरू

कुनै पनि तहको पाठ्यपुस्तक त्यसको तहको लागि उपयुक्त हुनु आवश्यक छ । त्यस तहका निम्ति उपयोगी हुन निम्न लिखित कुराहरू उपयुक्त हुनुपर्दछ :-

अ) आन्तरिक विशेषताहरू

(क) पाठ्यवस्तु

पाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठ्यवस्तुहरू विद्यार्थीको उमेर आवश्यकता र पूर्व शैक्षणिक अनुभवसँग सम्बन्धित हुनुपर्दछ । पाठ्यवस्तु मूलतः विद्यार्थीको मानसिक, शारीरिक तथा सामाजिक वातावरणअनुसार रुचिपूर्ण हुनु आवश्यक छ । भाषा पाठ्यपुस्तकका पाठ्यवस्तु भाषाशिक्षणका सूत्रहरूमा आधारित प्रयोगात्मक, सीपमूलक र व्यावहारिक हुनुपर्दछ ।

(ख) शब्दभण्डार

भाषा पाठ्यपुस्तकमा राखिने शब्दभण्डार मूलतः स्तर अनुकूल पूर्वशैक्षणिक अनुभवमा आधारित हुनुपर्दछ । विद्यार्थीहरूले पहिचान गरेका शब्दभण्डारबाट क्रमिक रूपमा कठिन शब्दहरूको समावेश पाठ्यपुस्तकमा गर्दै लगनुपर्दछ । पाठ्यपुस्तकमा प्रारम्भिक कक्षाहरूमा प्रयोग गरिने पाठ्यपुस्तकहरूमा नियन्त्रित शब्दभण्डार हुनु आवश्यक छ । प्रत्येक पाठमा बढीमा दश बाह्रभन्दा बढी नयाँ शब्द प्राथमिक तहका पाठ्यपुस्तकमा राखिनु उपयुक्त हुँदैन । नयाँ शब्दहरूको पुनरावृत्ति अघिल्ला पाठहरूमा हुनुपर्दछ ।

(ग) भाषा

भाषा पाठ्यपुस्तकमा उपयोग गरिने भाषागत संरचनाहरूको प्रयोग विद्यार्थीको क्षमता, सामाजिक व्यावहारोपयोगी र स्तर तथा उद्देश्यानुरूप हुनुपर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने भाषा कठिन हुनुहुँदैन बरू सरल, आकर्षक तथा रुचिपूर्ण हुनु आवश्यक छ ।

(घ) अभ्यास, टिप्पणी र सङ्केत

भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दार्थ, वाक्यरचना, विविधशैली सिकाइमा अभ्यासको आवश्यकता पर्दछ । साथै टिप्पणी र सङ्केतहरू पनि पाठको अन्तमा राखिनुपर्दछ ।

(ङ) चित्र

पाठ्यपुस्तकमा उपयुक्त किसिमले चित्रहरू समावेश गरिएमा त्यो रुचिपूर्ण, मनोरञ्जक र आकर्षक हुन्छ । प्राथमिक तहका भाषा पाठ्यपुस्तकमा माथिल्ला तहका भाषा पाठ्यपुस्तकभन्दा चित्रको बढी महत्त्व देखिन्छ । प्राथमिक कक्षाका भाषा पाठ्यपुस्तकमा चित्रहरू ठूलो र आकर्षक रङमा राखिनु पर्दछ किनकि कलिला उमेरका विद्यार्थीहरूले सानो तथा सङ्क्षिप्त चित्रबाट बोध गर्न सक्दैनन् । भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिने चित्रहरू राम्रोसँग तयार गरिएको, आकर्षक, दुरुस्त र उपयुक्त आकारको हुनुपर्दछ ।

आ) भाषा पाठ्यपुस्तकका परिधीय अर्थात् बाह्य विशेषताहरू

भाषा पाठ्यपुस्तकका परिधीय अर्थात् बाह्य विशेषता अन्तर्गत पाठ्यपुस्तकको बनोट, अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ, छपाइ र बाँधाइ, कागजको

स्तर, मूल्य, सुलभता, विषयसूची र शब्दसूची आदि पर्दछन् । यस्ता विशेषताहरूका बारेमा तल चर्चा गरिएको छ ।

(क) बनोट

भाषा पाठ्यपुस्तकको बाहिरी साजसज्जा पढूँ-पढू लाग्ने हुनुपर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तकको बाहिरी पृष्ठ पाठ्यपुस्तकलाई सङ्केत गर्ने प्रकारको हुनुका साथै आकर्षक रङ् र बाक्लो कागजमा हुनुपर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तकको आकार प्राथमिक कक्षाका विद्यार्थीहरूका लागि ठूलो आकार हुनु उपयुक्त हुन्छ ।

(ख) अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ

विभिन्न तह र उमेरका बालबालिकाका निम्ति तयार गरिने पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग हुने अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइमा समेत भिन्नता हुन्छ । कक्षा ४ मा १४ प्वाइन्टका अक्षरहरू हुनु उपयुक्त ठानिन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा हुने पङ्क्तिबीचको अन्तर सामान्यतया सुरूको (प्राथमिक) कक्षामा आधा इन्च हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

(ग) कागजको स्तर

पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने कागज स्तरीय, बाक्लो, चिल्लो हुनुपर्दछ । पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने कागज सेतो, दह्रो, राम्रो र बलियो हुनु आवश्यक छ ।

(घ) मूल्य

भाषा पाठ्यपुस्तक सर्वसुलभ मूल्यमा उपलब्ध हुनुपर्दछ । मूल्य कम भएको पाठ्यपुस्तकका क्रेता बढी हुन सक्छन् र मूल्य बढी भएको पाठ्यपुस्तकका क्रेता कम हुन सक्छन् । भाषा पाठ्यपुस्तकको मूल्य अधिक भएमा कम आयस्रोत भएका

सर्वसाधारण मानिसले सजिलै किन्न नसक्ने हुन्छन् । तसर्थ मूल्य निर्धारण गर्दा वस्तु उत्पादनको सिद्धान्तमा आधारित भई गरिनुपर्दछ ।

(ड) सुलभता

पाठ्यपुस्तक सबै भौगोलिक क्षेत्रमा एकसाथ उपलब्ध हुन सक्दैनन् । नयाँ परिवर्तित र परिमार्जित पाठ्यपुस्तक सहरी तथा सुगम स्थानको तुलनामा दुर्गम तथा पहाडी स्थानमा पछि मात्र उपलब्ध हुने स्थिति रहेको हुन्छ । यसो हुनाले दुर्गम क्षेत्रमा पाठ्यपुस्तक अध्ययन अध्यापनमा समय कम प्राप्त हुन्छ । जसले गर्दा विद्यार्थीहरूले पाठ्यक्रमद्वारा निर्देशित लक्ष्यहरू हासिल गर्न सक्दैनन् ।

(च) विषयसूची :

भाषा पाठ्यपुस्तकमा पाठ प्रारम्भ हुनुअघि विषयसूची दिनुपर्दछ । कुन पाठ कुन विधाको हो, कसले लेखेको हो र कुन पृष्ठमा छ, त्यसको उल्लेख विषय सूचीमा गर्नुपर्दछ ।

(छ) शब्दसूची :

भाषा पाठ्यपुस्तकको अन्त्यमा त्यसमा प्रयोग भएका नयाँ शब्दहरू तथा टुक्काहरूको सूची अकारादि क्रमले राखिनु उपयुक्त हुन्छ ।

निष्कर्षमा कूनै पनि पाठ्यपुस्तकको त्यस पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने गुणहरू पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुसार उपयुक्त भए/नभएको आधारमा गरिनु पर्दछ । नेपाली पाठ्यपुस्तक भाषा शिक्षणसँग सम्बन्धित भएको पाठ्यपुस्तक हो जुन तहका निम्ति पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिन्छ । सोही तहका निम्ति उपयुक्त हुनु आवश्यक छ । त्यसैले पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित लक्ष्य पूरा गर्न आवश्यक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनका लागि सहयोग गर्ने प्रमुख साधन मानिन्छ ।

२. १२. पाठ्यपुस्तकको आवश्यकता/महOEव

भाषा पाठ्यपुस्तकको आवश्यकता किन पर्दछ ? यसको के कस्तो महOEव छ ? भन्ने कुरा जान्नु आवश्यक छ । पाठ्यपुस्तकको निर्माण मूल रूपमा पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित उद्देश्यहरू पूरा गर्नका निम्ति नै हो । यसको आवश्यकता तथा महOEव निम्नलिखित रहेको छ :-

- पाठ्यपुस्तकले शिक्षकलाई के पढाउने कसरी पढाउने भन्ने कुराको निर्देशन प्रदान गर्दछ । यसले तयारी सामग्रीहरू प्रदान गर्दछ । तहगत रूपमा विद्यार्थीलाई आवश्यकताअनुसार दिने सामग्री खोज्नु पर्ने समयको बचत गराउँछ । यसले शिक्षकका निम्ति आधिकारिक सामग्री प्रदान गर्नुका साथै कक्षाकोठाको वातावरणअनुसार कस्तो शिक्षण प्रविधिको उपयोग गर्ने भन्ने कुरामा समेत सहयोग गर्दछ ।
- पाठ्यपुस्तकले विद्यार्थीलाई सम्बन्धित तहमा के अध्ययन गर्नुपर्दछ भन्ने कुराको जानकारी गराउँदछ । यसले अभ्यास गराउने सामग्रीहरू प्रदान गर्दछ । यो विद्यार्थीको निम्ति महत्वपूर्ण सामग्री हो । यसले विद्यार्थीलाई कक्षामा पढेका कुरा पुनरावृत्ति गर्न पनि मद्दत गर्दछ ।
- शब्दभण्डार तथा संरचनात्मक क्षेत्रका अनुभव अभिवृद्धि गर्न पाठ्यपुस्तकको आवश्यकता पर्दछ । विद्यार्थीहरूले पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका नवीन शब्द तथा संरचना अध्ययन गर्दछन् । यसबाट विद्यार्थीलाई पठनपाठनमा रुचि जागृत गराउनुका साथै शब्दभण्डारको ज्ञानमा वृद्धि गर्न सहयोग गर्दछ ।
- भाषिक बोध तथा अभिव्यक्ति क्षमतामा अभिवृद्धि गर्न पाठ्यपुस्तकको आवश्यकता पर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तकले मूलतः शिक्षार्थीहरूलाई विविध शैलीका भाषिक सीप आर्जनमा सहयोग पुऱ्याउने भएकाले यसले विद्यार्थीमा

निहित भाषिक बोध तथा अभिव्यक्ति क्षमतामा अभिवृद्धि गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

- व्यक्तित्व विकास गर्न भाषिक पाठ्यपुस्तककै आवश्यकता पर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा अनेक प्रकारका विषयगत ज्ञान तथा सूचना एकिकृत गरिएको पाइन्छ । भाषाका विविध शैली तथा संरचना शिक्षणका निम्ति गरिने यस्ता पाठ्यपुस्तकका कारण विभिन्न स्रोत पहिल्याएर ज्ञान संकलन गर्ने जस्तो जटिल कार्यमा पनि पाठ्यपुस्तकले निकै सहयोग गरेको पाइन्छ । यसले विद्यार्थीको व्यक्तित्व निर्माण तथा विकासमा सहयोगी भूमिका खेलेको हुन्छ ।
- पाठयोजना निर्माणका निम्ति सहयोग पुऱ्याउने कार्यमा पनि पाठ्यपुस्तककै आवश्यकता पर्दछ । पाठ्यपुस्तकमा गणित विषयवस्तु तथा चित्र, अभ्यास आदिले पाठयोजना निर्माण तथा कार्यान्वयनका सन्दर्भमा शिक्षकलाई सहयोग पुऱ्याउँदछन् ।
- पाठ्यपुस्तक गृहकार्यमा अत्यन्त सहयोगी रहेको हुन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तक भाषिक बोध तथा अभिव्यक्ति क्षमता वृद्धि गर्ने उद्देश्यबाट अभिप्रेरित भएको हुन्छ । पाठ्यपुस्तक भाषिक सीप आर्जन गर्न विद्यार्थीहरूका निम्ति बनाइने भएकाले यसमा उपयुक्त ढङ्गका अभ्यासहरू राखिएका हुन्छन् । शिक्षकले ती अभ्यासहरू कक्षाकार्य र गृहकार्यका रूपमा विद्यार्थीलाई निर्देशन दिन सक्छन् । विद्यार्थीले एकपल्ट कक्षामा सिकेको ज्ञान सदैव स्मरण भइरहन्छ भन्ने छैन । तसर्थ विद्यार्थीले आर्जन गरेको ज्ञान, सीप पुनः स्मरण गर्नका निम्ति पाठ्यपुस्तकको ठूलो आवश्यकता तथा महत्त्व रहेको हुन्छ ।
- परीक्षाका निम्ति प्रश्नकर्तालाई प्रश्न निर्माण गर्न तथा विद्यार्थीहरूलाई परीक्षा उत्तीर्ण गर्नका लागि तयारी गर्न पाठ्यपुस्तक सहयोगी हुन्छ ।
- राम्रो पाठ्यपुस्तकबाट पाठ्यक्रमको निर्धारण र संशोधनमा समेत सघाउ पुग्दछ ।

- कक्षाका सबै विद्यार्थीहरूलाई एकैपटक विभिन्न क्रियाकलापमा संलग्न गराउन पाठ्यपुस्तकको ठूलो आवश्यकता तथा महत्त्व रहिआएको छ ।

अध्याय : तीन

निर्धारित पाठ्यपुस्तकको पाठ्यक्रमअनुरूपताको अध्ययन

३. १. पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा वर्तमान पाठ्यपुस्तकको अध्ययन

‘पाठ्यक्रम’ भनेको कुनै पनि विषय शिक्षण सिकाइको योजनाबद्ध कार्यक्रम हो । हरेक विषयका आ-आफ्नो प्रकृति र सिकाइ प्रवृत्ति अनुसार पाठ्यक्रमका स्वरूप पनि निर्धारण गरिएको हुन्छ । अन्य विषयका पाठ्यक्रमभन्दा भाषा पाठ्यक्रम भिन्न किसिमको हुनु स्वाभाविक हो । कुनै पनि कक्षा वा तहका लागि भाषिक आवश्यकताहरूको विश्लेषण गरी तिनै आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्ने ध्येयले उपयुक्त किसिमका उद्देश्य, विषयवस्तु शिक्षण प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रक्रिया, अङ्कभार र समयभार आदिको व्यवस्थित तर्जुमा गरेर निर्माण गरिएको भाषा शिक्षण सिकाइको केन्द्रीय कार्यक्रम वा निर्देशन नै पाठ्यक्रम हो ।

पाठ्यक्रम एकलैले शिक्षण सिकाइमा अपेक्षाहरू हासिल गर्न सक्दैन । शिक्षक, विद्यार्थी, शिक्षण गर्ने उपयुक्त स्थान, भवन फर्निचर तथा विभिन्न पाठ्यसामग्रीहरूको संयुक्त प्रयासबाट पाठ्यक्रमका मर्म र अपेक्षालाई पूरा गर्न सकिन्छ । पाठ्यक्रमले, सूचित गरेका शिक्षण प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रक्रिया तथा व्यवस्थित गरिएका अन्य विविध कुराहरूको सीमाभित्र बाँधिएर उपयुक्त एवम् स्तरयुक्त पाठ्यसामग्रीहरूलाई सङ्गठित र व्यवस्थित हुने गरी निर्धारण क्रमाङ्क, व्याख्यान तथा अभ्यास कार्यहरू प्रस्तुत गर्ने सबभन्दा भरपर्दो र आधिकारिक सामग्रीलाई पाठ्यपुस्तक भनिन्छ । विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यक्रमको उद्देश्यानुसार योजनाबद्ध ढङ्गले शिक्षण गर्न र अभ्यास गराउन मद्दत पुर्याउने शिक्षण सिकाइको अपरिहार्य आधार सामग्रीका रूपमा पाठ्यपुस्तकलाई लिन सकिन्छ ।

यस दृष्टिले कतिपय सन्दर्भमा पाठ्यपुस्तकलाई पाठ्यक्रमकै पूरक विकल्पका रूपमा लिन सकिन्छ । पाठ्यक्रमअनुरूप पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको हुन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकबीच निकटतम् सम्बन्ध रहेको हुन्छ । नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्र भाषा हो । नेपाली जातिको साझा भाषा हो । यो भाषा नेपालमा मात्र होइन, नेपाल बाहिर पनि नेपाली भएका ठाउँमा बोलिन्छ । त्यसैले नेपाली भाषा कलिलो छात्र अवस्थादेखि नै शिक्षण गरिएमा भाषामा सीप र दक्षता प्राप्त हुन्छ ।

वर्तमान परिमार्जित पाठ्यक्रम वि.सं. २०६२ ले प्राथमिक तहमा नेपाली विषयको निम्ति १०० पूर्णाङ्क र पाठ्यभार ८ तोकेको छ । पाठ्यक्रमले तोके बमोजिम नै पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको स्तर, रुचि, पृष्ठभूमि तथा मनोविज्ञानलाई विचार गरेर नै पाठ्यपुस्तक निर्माण भएको पाइन्छ ।

पाठ्यक्रमले शिक्षण सामग्री र शिक्षण कार्यकलापको निर्देशन दिएको हुन्छ । त्यहीअनुरूप पाठ्यपुस्तक पनि ती सामग्री उपयोगको व्यावहारिक प्रस्तुति तथा विषयवस्तुहरूलाई अभ्यासमूलक कार्यकलापमा ढालेर शिक्षण सिकाइमा सहयोगी बनाएर प्रस्तुत गरेको हुन्छ । पाठ्यक्रमले शिक्षण सिकाइको क्रममा अथवा शिक्षणको अन्त्यमा गरिने रचनात्मक एवम् समसामयिक मूल्याङ्कन प्रक्रियाको निर्देशन दिएको हुन्छ । पाठ्यपुस्तकले मूल्याङ्कनका प्रक्रियागत निर्देशनहरूलाई व्यावहारिक रूपमा प्रस्तुत गरेको हुन्छ । पाठ्यक्रमले विषयवस्तुको महत्व अनुरूप पाठ्य समयभार र मूल्य अङ्कभारको निर्देशन अनुरूप विषयवस्तुको व्यावहारिक प्रस्तुति र सीमा अवलम्बन गरेको छ । पाठ्यक्रममा विषयवस्तुको क्षेत्रान्तर्गत सामाजिक, नैतिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, प्राकृतिक, पारिवारिक, मनोरञ्जनात्मक तथा वातावरणीय आदि क्षेत्रलाई अवलम्बन गरी पाठ्यपुस्तकको निर्माण भएको छ ।

पाठ्यक्रमले तोकेअनुरूप नै विधाका क्षेत्रहरूमा पनि बालकविता, बालकथा, प्रबन्ध, संवाद, चिठी, निवेदन आदिलाई अवलम्बन गरी पाठ्यपुस्तक निर्माण भएको पाइन्छ । व्याकरणीय पक्षहरू जस्तो कि अनुलेखन, हिज्जे, श्रुतिलेखन, निर्देशित रचना, चिह्नको प्रयोग, कथा-कविता आदि विविध पक्षलाई समेत यथाशक्य पाठ्यक्रमको भावनाअनुरूप नै पाठ्यपुस्तकमा देखाइएको पाइन्छ । बालबालिकाहरूलाई व्यावहारिक तथा कार्यमूलक रूपमा भाषा सिकाउने प्रयास पाठ्यपुस्तकमा भएको छ । प्राथमिक तहको प्रमुख उद्देश्य नै बालबालिकामा भाषिक सीपको विकास गर्नु भएकाले त्यो उद्देश्य पूरा गर्नका लागि पाठ्यपुस्तकमा विविध क्रियाकलापहरू जस्तो कि कुराकानी, छलफल, अभिनय, प्रश्नोत्तर आदि खेलका माध्यमद्वारा पनि भाषिक सीप आर्जन गराउन सकिन्छ । त्यसैले प्राथमिक तहको चौथो खुड्किलोको रूपमा रहेको कक्षा ४ को मेरो नेपाली पुस्तक पाठ्यक्रमको मर्मअनुरूप निर्माण भएको देखिन्छ । पाठ्यक्रमले तय गरेका उद्देश्य तथा निर्देश गरेका भाषिक विषयवस्तुहरूको क्षेत्र र क्रमको दायराभित्र रही शिक्षण-सिकाइका निम्ति उपयुक्त हुने गरी भाषिक सामग्रीहरूको विस्तृत सङ्कलन र सङ्गठन पाठ्यपुस्तकमा गरिएको छ । त्यही शिक्षण क्रममा, जुन विषयवस्तु तोकेको छ, तिनै विषयवस्तुमा, जुन कार्यकलापहरूको निर्देशन गरेको छ, त्यस्तै कार्यकलापमा पाठ्यपुस्तक लेखिएको पाइन्छ । त्यसैगरी पाठ्यक्रमले जति क्षेत्र तोकेको छ त्यति नै क्षेत्रमा, जुन-जुन मूल्याङ्कन प्रक्रिया निर्देश गरेको पाइएको छ । यसका साथै विद्यार्थीका भाषा सिकाइ प्रवृत्ति, रुचि, स्तर, क्षमता, आवश्यकता, भाषिक अनुभव तथा पृष्ठभूमि जस्ता कुराहरूलाई आत्मसात गरेर पाठ्यक्रमका अपेक्षाअनुरूप उपलब्धि हासिल गराउन भरपर्दो सहयोग मिल्ने किसिमले पाठ्यपुस्तकको निर्माण भएको पाइन्छ ।

निष्कर्षमा पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको घनिष्ट सम्बन्ध रहेको हुन्छ । पाठ्यक्रमकै मूल मर्मलाई पहिल्याएर पाठ्य पुस्तकलाई प्रभावकारी, उपयोगी तथा सान्दर्भिक बनाउने प्रयास भएको छ ।

३. २. पाठ्यक्रमका उद्देश्यका आधारमा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन

प्राथमिक तहमा नेपाली भाषा अध्ययन अध्यापन गर्नु गराउनुको प्रमुख उद्देश्य नै विभिन्न विधाका माध्यमबाट भाषिक सीप र सृजनात्मक क्षमताको विकास गराउनु हो । यही कुरालाई आत्मसात गरी नेपाली विषयको पाठ्यक्रममा विभिन्न किसिमका विषयवस्तु र भाषातOEव समावेश गरिएको पाइन्छ । पुरानो पाठ्यक्रमभन्दा वि.सं. २०६२ को पाठ्यक्रम समय सापेक्ष, उपयोगी तथा व्यावहारिक रहेको छ ।

कुनै पनि व्यक्ति वा समूहले केही काम गरे बापत केही न केही प्राप्त गर्ने अपेक्षा गरेको हुन्छ । यसैलाई सामान्यतया उद्देश्य भनिन्छ । शैक्षिक प्रक्रिया पनि उद्देश्य विना अगाडि बढ्न सक्दैन । शिक्षा प्राप्त गर्नु भनेको कुनै पनि विषयमा निश्चित ज्ञान, सीप प्राप्त गर्नु र तिनीहरूलाई व्यवहारमा लागू गराउन सक्ने बनाउनु हो । यस प्रकार ज्ञान, सीप अनुभवद्वारा व्यक्तिको व्यवहारमा व्यावहारिक परिवर्तन गराउनुलाई शिक्षाको उद्देश्य मानिन्छ ।

निष्कर्षमा भाषिक सीपमध्ये प्राथमिक तहमा सुनाइ, बोलाइलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने, पढाइ लेखाइलाई बढी महत्व दिएको अनुभव हुन्छ । पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको हुन्छ । पाठ्यक्रमकै मूल मर्मलाई पहिल्याएर पाठ्यपुस्तकलाई प्रभावकारी, उपयोगी तथा सान्दर्भिक बनाउने प्रयास गरिएको पाइन्छ ।

पाठ्यक्रममा निर्धारण गरेको उद्देश्यअनुसार विषयवस्तुहरू के कति मात्रामा समेटिएको छ । यसको क्षेत्र र क्रम तालिकालाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. १

क्षेत्र तथा क्रम तालिका

क्षेत्र	कार्य	विषयवस्तु	विश्लेषण
सुनाइ	<ul style="list-style-type: none"> - निर्देशन - प्रश्नोत्तर कुराकानी, छलफल - बालगीत कथा । - विद्युतीय सञ्चार साधनका कार्यक्रम 	<p>गीत :</p> <ol style="list-style-type: none"> १. गाउँछ गीत नेपाली २. नौलाख तारा ३. आमा ४. पाप लाग्छ ५. लक्ष्य <p>कथा :</p> <ol style="list-style-type: none"> १. धनको घमण्ड २. पछुतो ३. नीमको पात ४. सत्य कामको अठोट ५. दाजुभाइ र बुढाबा ६. बजा लौरी डाड्डुड 	पर्याप्त
बोलाइ	<ul style="list-style-type: none"> - स्वभाविक बोलाइ - शिष्टचारको शब्द - कुराकानी, सोधपुछ - प्रश्नउत्तर, छलफल, वर्णन, संवाद, अभिलेख - बालगीत, कथा, गाउँखाने कथा, चुटकिला आदि । 	<p>गीत :</p> <ol style="list-style-type: none"> १. गाउँछ गीत नेपाली २. नौलाख तारा ३. आमा ४. पाप लाग्छ ५. लक्ष्य <p>कथा:</p> <ol style="list-style-type: none"> १. धनको घमण्ड २. नीमको पात ३. दाजुभाई र बुढा बा ४. बजा लौरी डाड्डुड 	पर्याप्त

		<p>५. पछुतो</p> <p>६. सत्य कामको अठोट</p> <p>प्रबन्ध :</p> <p>१. बचत गर्ने बानी</p> <p>२. बाग्मती नदी</p> <p>३. स्वस्थ बनौं</p> <p>४. नरेशको यात्रा</p> <p>५. बालबालिकाको अधिकार</p> <p>६. आधुनिक सञ्चार</p> <p>संवाद:</p> <p>१) बिहेको निम्तो</p> <p>२) पशुपन्छी र हाम्रो कर्तव्य</p>	
पढाइ	<p>साधारण सूचना</p> <p>विवरण, चिठीपत्र, समाचार</p> <p>– पोस्टर, भित्तेपात्रो</p> <p>– सरल</p> <p>बालसाहित्य</p>	<p>कथा :</p> <p>१. धनको घमण्ड</p> <p>२. नीमको पात</p> <p>३. दाजुभाइ र बुढा बा</p> <p>४. बजा लौरी डाडडुड</p> <p>५. पछुतो</p> <p>६. सत्य कामको अठोट</p> <p>संवाद:</p> <p>१) बिहेको निम्तो</p> <p>२) पशुपन्छी र हाम्रो</p> <p>कर्तव्य</p> <p>प्रबन्ध:</p> <p>१) नरेशको यात्रा</p> <p>२) आधुनिक सञ्चार</p>	पर्याप्त
लेखाइ	<p>– चित्र र वस्तुको वर्णन</p> <p>– अनुलेखन</p>	<p>१) बुबाको चिठी</p> <p>२) प्रधानाध्यापकलाई निवेदन</p>	अपर्याप्त

	<ul style="list-style-type: none"> - हिज्जे - श्रुती लेखन - निर्देशित रचना - स्वतन्त्र रचना - चिह्नको प्रयोग 		
कार्य मूलक व्याकरण	<ul style="list-style-type: none"> - पदसङ्गति - क्रियाका काल 	प्रबन्ध: १) बचत गर्ने बानी २) नीमको पात ३) पशुपन्थी र हाम्रो कर्तव्य	अपर्याप्त

स्रोत: प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ र मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ (२०६५)।

माथि उल्लिखित तालिकाका आधारमा भाषिक सीपका पक्षहरू तथा त्यसको कार्यक्षेत्रलाई निम्नअनुसार विश्लेषण गरिएको छ :-

(क) सुनाइ :

सुनाइ भाषाको पहिलो आधारभूत सीप हो । सामान्यतया अरूले व्यक्त गरेका विचारहरूलाई कानले सुन्नु नै सुनाइ हो । सुनाइ सीपको विकास नभई अन्य सीपको विकास हुन सक्दैन । त्यसकारण भाषिक क्षमता विकास गर्न सुनाइ क्षमतालाई प्रवल गराउनुपर्दछ । ध्वनिको पहिचान, श्रुतिबोध र श्रुतिविभेदीकरण गर्न, सामाजिक तथा व्यवहारिक आवश्यकता पूरा गर्न, शब्दभण्डारको वृद्धि गर्न, विभिन्न माध्यमबाट भाव ग्रहण गर्न, विषयवस्तुको बोध गरी राम्रो भाषिक क्षमताको विकास गर्न सुनाइ शिक्षण आवश्यक छ । प्राथमिक तहको पाठ्यक्रमले सुनाइ सीप विकासका लागि निम्न लिखित ३ वटा उद्देश्य राखेको छ :-

- विभिन्न प्रकारका निर्देशनहरू सुनेर सोही अनुसार गर्न ।
- कुनै विषयवस्तुको वर्णन छलफल आदि ध्यानपूर्वक सुनी तिनको अर्थ र आशय बुझी प्रतिक्रिया जनाउन ।
- बालकथा, गीत, कविता आदि आनन्द लिने गरी सुन्न ।

पाठ्यक्रमका यी उद्देश्यहरू पूरा गर्नका निम्ति पाठ्यपुस्तकमा पाँचवटा बालकविता र ६ वटा बालकथा रहेका छन् । त्यस्तै विविध विधा अन्तर्गत मेरो नेपाली किताबमा २१ वटा पाठहरू रहेका छन् । ती हरेक पाठहरूको अन्त्यमा अभ्यास राखिएको छ । ती अभ्यासहरूमा कठिन शब्दहरूलाई राम्रोसँग सुनेर उच्चरण गरी अर्थ स्पष्ट पार्न भनिएको छ । जसबाट बालबालिकाहरूको सुनाइ सीप विकास हुने अपेक्षा गरिएको पाइन्छ । सुनाइ सीपका लागि १५% छुट्याइएको छ ।

कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकमा यस्ता शब्दहरू पनि रहेका छन् । ती शब्दहरू सुन्दा उस्तै सुनिन्छन तर लेख्दा बेग्लै तरिकाले लेखिन्छन् र ती शब्दहरूले एकभन्दा बढी अर्थ प्रदान गर्दछन् । शब्दमा रहेको अर्थको विविधता थाहा पाउन ती शब्दहरू राम्रोसँग सुन्नु पर्दछ ।

जस्तै :

जून = चन्द्रमा

पट्टि = तर्फ

जुन = जो

पट्टी = घाउमा बाँध्ने फिता

पारि = पल्लोतिर

पूरा = पूर्ण

पारी = पार्ने काम गरी

पुरा = जुठो

शीत = ओस

सित = संग

यी उस्तै-उस्तै सुनिने शब्दहरूले अर्थगत भिन्नता दिने भएकाले यस्ता शब्दबाट बालबालिकाको सुनाइ सीपको विकास भई ती शब्दहरूको अर्थगत भिन्नता पनि छुट्याउन सक्छन् ।

(ख) बोलाइ

बोलाइ भाषाको दोस्रो आधारभूत सीप हो । यो सुनाइपछिको अर्को महत्त्वपूर्ण सीप हो । यसलाई अभिव्यक्तिको सशक्त माध्यम भनिन्छ । बोलाइ आफ्ना मनमा लागेका भावना विचार अभिव्यक्त गर्ने सजिलो माध्यम हो । विचार अभिव्यक्त गर्नका लागि बोलाइ शिक्षणकै आवश्यकता पर्दछ । बोलाइ व्यक्तित्व तथा सभ्यताको द्योतक हो । बोलाइ सीप विकासका लागि प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रमले तीनओटा उद्देश्यहरू राखेको छ । ती हुन् :

- देखे, सुनेका र अनुभव गरेका कुरा सिलसिला मिलाई बताउन ।
- कुराकानी, छलफल आदिमा आफ्ना कुरा धक नमानी शिष्ट ढङ्गले राख्ने ।
- बोलाइ सीप विकासका लागि कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न विधाका पाठहरू जस्तो कि बालकविता, कथा, प्रबन्ध, संवाद रहेका छन् । ती सम्पूर्ण पाठहरूका अन्त्यमा दिइएका अभ्यासहरूले पनि बोलाइ सीपको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । बोलाइ सीपको विकासका लागि २०% प्रतिशत छुट्याइएको छ ।

(ग) पढाइ :

पढाइ भाषाको तेस्रो आधारभूत सीप हो । पढाइ भनेको लिखित सामग्रीलाई आँखा र मस्तिष्कका माध्यमबाट अर्थ ग्रहण गर्ने प्रक्रिया हो । पढाइ ज्ञान आर्जनको महत्वपूर्ण माध्यम पनि हो । लिखित सामग्रीलाई स्वर निकाली उच्चारण गरी पढ्ने कार्य स-स्वर पढाइ हो । यो सस्वर र मौन गरी दुई प्रकारको हुन्छ । प्राथमिक कक्षाहरूमा मौन पढाइलाईभन्दा सस्वर वाचनलाई नै प्राथमिकता प्रदान गरिएको पाइन्छ । पढाइ सीप विकासका लागि पाठ्यक्रमले निम्न तीनओटा उद्देश्य तोकेको पाइन्छ ।

- नेपाली भाषामा लेखिएका सरल पाठ्य सामग्रीहरू गति र यति मिलाई स्पष्ट पढ्न ।
- स-साना सूचना विवरण पढेर आशय बुझ्न ।
- सरल बालसाहित्यका रचनाहरू रुचि लिई पढ्न ।

यी माथिका उद्देश्य पूरा गर्न पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न विधाका पाठहरू राखिएका छन् । पढाइ सीप विकासका लागि ३०% छुट्याइएको छ ।

(घ) लेखाइ :

लेखाइ मौन रूपमा मनोभाव व्यक्त गर्ने महत्वपूर्ण माध्यम हो । यसलाई भाषा शिक्षणको अन्तिम अङ्ग मान्न सकिन्छ । मानिसको विचारलाई शब्दको रूपमा सञ्चय गरेर अनन्त कालसम्म सुरक्षित राख्ने अविनाशी साधन नै लेखाइ हो । भनिन्छ, वक्ता केवल आफ्नो जीवनकालमा मात्र प्रतिष्ठित हुन्छ भने लेखक अमरत्वमा पुग्दछ । लेखाइ सीप विकासका लागि पाठ्यक्रममा ३०% प्रतिशत छुट्याएको छ । लेखाइ सीप विकासका उद्देश्यहरू निम्न छन् :-

- ठीक दूरीमा बान्की मिलाएर अक्षर लेख्न ।

- देखे, सुनेका र अनुभव गरेका कुराहरू सिलसिला मिलाएर शुद्धसँग लेख्न ।
- आफ्नो अनुभवका सेरोफेरोका विषयमा छोटो लिखित रचना तयार गर्न ।

यी उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि पाठ्यपुस्तकमा विविध विधाका पाठहरू दिइनुका साथै अभ्यासअन्तर्गतका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्न लगाइएको छ । शब्दार्थ लेखन अनुच्छेद लेखन, श्रुतिलेखन, चिठी लेखन, निवेदन लेखन आदिको माध्यमबाट लेखाइ सीप विकासमा जोड दिइएको छ । त्यस्तै लेखाइ सीप विकासका लागि कक्षागत चिठी, आफन्तलाई चिठी, निवेदन आदि कुराहरू समेटिएको छ । बालकविता अन्तर्गत नौलाख तारा, आमा, पाप लाग्छ, गाउँछ, गीत नेपाली जस्ता पाठहरू समेटिएको छ । जसको उद्देश्य लेखाइ सीपकोभन्दा पनि मौखिक सीपको विकास गर्ने रहेको छ । त्यस्तै कथा अन्तर्गत धनको घमण्ड, नीमको पात, दाजुभाइ र बुढाबा, बजा लौरी डाड्डुडु, पछुतो, सत्य कामको अठोट रहेका छन् । प्रवन्ध अन्तर्गतका पाठहरू बचत गर्ने बानी, बाग्मती नदी, स्वास्थ्य बनौं रहेका छन् । बिहेको निम्तो, पशुपन्छी र हाम्रो कर्तव्य आदि पाठहरू संवाद अन्तर्गत रहेका छन् ।

कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबमा रहेका विविध पाठ्यांशले पढाइ सीप विकासमा टेवा दिए तापनि मुख्य गरी यी पाठअन्तर्गत समेटिएका अभ्यासहरूको माध्यमबाट लेखाइ सीपको विकास गर्ने लक्ष्य राखेको पाइन्छ ।

३. ३. कार्यमूलक व्याकरण :

भाषा शिक्षणको प्रमुख प्रयोजन नै सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ जस्ता चार भाषिक सीपको समुचित विकास गराउनु हो । यी सीपहरूमा दक्षता हासिल

गर्नका लागि कार्यमूलक व्याकरणको पनि आवश्यकता पर्दछ । कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली किताब' मा कार्यमूलक व्याकरणको स्पष्टसंग उल्लेख नभए तापनि प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणलाई आगमन-विधि अनुसार सिकाइएको छ । व्याकरणलाई सूत्रका रूपमा नसिकाई प्रयोगात्मक रूपमा सिकाउनु उपयुक्त हुनाले सोहीअनुसार प्रशस्त अभ्यासहरू दिई व्याकरणको जानकारी गराइएको छ । वाक्यमा, शब्द शुद्धि, चिह्न प्रयोग वाक्यको गठनमा व्याकरण शिक्षणको प्रमुख भूमिका हुने भएकाले प्रयोग गरेर पढाइने प्रक्रियालाई प्रयोग मूलक व्याकरण भनिन्छ । यस्तो प्रक्रियामा प्रयोग, अभ्यास आदि कै महत्व हुन्छ । प्राथमिक तहमा व्याकरण शिक्षण गर्दा प्रयोगका माध्यमबाट सिकाउनु पर्ने भएकाले कार्यमूलक व्याकरणबाट शिक्षण प्रभावकारी र स्थायी हुन सक्छ । कार्यमूलक व्याकरणका लागि कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली' किताबमा ५% छुट्याइएको छ ।

क) करण/अकरण :

कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली किताबमा' करण/अकरण भनेर नतोके पनि 'बचत गर्ने बानी' शीर्षकको पाठमा अभ्यास १० मा उदाहरण हेरी तलका वाक्यको ढाँचा परिवर्तन गर्न लगाई करणबाट अकरणमा परिवर्तन गर्न लगाएको पाइन्छ ।

उदाहरण :

उनीहरूलाई छाक टार्न धौधौ पर्छ ।

उनीहरूलाई छाक टार्न धौधौ पर्दैन ।

- क) मसँग पैसा छ ।
 ख) सुवर्ण गुरूमा नेपाली पढाउनुहुन्छ ।
 ग) राजन भाइ राम्ररी पढ्छ ।
 घ) सिर्जना लोकगीत गाउँछिन् ।
 ङ) मनकला कक्षामा प्रथम हुन्छिन् ।

स्रोत : मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ : १४ ।

उनीहरूलाई छाक टार्न धौधौ पर्छलाई धौ धौ पदैन भनेर करण वाक्यबाट अकरण बनाउने भनेर करण/अकरण चिनाउन खोजिएको छ ।

ख) लिङ्ग

कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली किताब' मा नीमको पात शीर्षकको पाठमा अभ्यास १५ मा उदाहरणमा दिए जस्तै वाक्यहरूको ढाँचा परिवर्तन गर्न लगाइ पुलिङ्ग भए स्त्रीलिङ्गमा र स्त्रीलिङ्गमा भए पुलिङ्गमा परिवर्तन गर्न लगाएको पाइन्छ ।

उदाहरण :

- | | |
|----------------------------|-------------------------|
| केटो नेपाली पढ्छ । | घ) छोरो गाई चराउँछ । |
| केटी नेपाली पढ्छे । | ङ) तँ गीत गाउँछेस । |
| क) भाइ घाँस काट्छ । | च) तँ पाठ पढ्छस् । |
| ख) बहिनी विद्यालय जान्छे । | छ) ऊ कम्प्युटर सिक्छे । |
| ग) ऊ घर जान्छ । | ज) छोरी पढ्छे । |

स्रोत : मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ : २५ ।

ग) निपात र विस्मयादिवोधक :

पाठमा निपात र विस्मयादिवोधक भनेर नतोके तापनि केही अभ्यास मार्फत त्यसलाई स्पष्ट पारिएको छ । 'पशुपन्छी र हाम्रो कर्तव्य' पाठको अभ्यास ८ र अभ्यास १० को उदाहरणमा निपात र विस्मयादिवोधकलाई चिनाउने प्रयास भएको छ ।

अभ्यास ८. तलका कुराकानी पढ् र बाकसमा दिएका मिल्दा शब्द छान्नी लेख ।

श्याम : हिजो विदाको दिनमा के गर्थौं हँ ?

प्रदीप : के गर्नु , उही नुहाइधुवाइ हो नि ।

श्याम : मैले त भन्नै बिसेको । मैले पनि तिमीले जस्तै गरें ।

प्रदीप : तिमीले मलाई ढाँट्यौ ।

श्याम : होइन । साँच्ची ढाँटेको छैन ।

स्रोत : मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ : ७६ ।

अभ्यास १०. विस्मयादिवोधक (वाक्यमा प्रयोग)

आहा ! खुसी जनाउने आहा ! क्या राम्रो तस्विर !

हरे ! शोक मनाउने हरे ! कस्तो नराम्रो भयो ।

शब्द आशय वाक्यमा प्रयोग

कठै ! दुःख जनाउने

छि ! छि ! घृणा जनाउने

आबुई ! डरत्रास जनाउने

स्रोत : मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ : ७७ ।

४. उल्टो अर्थ दिने शब्द लेख :

उदाहरण : चढ्छ = ओर्लन्छ

सफल = साँचो =

वर = अधि =

निश्चय = उन्नति =

स्रोत : मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ : १०० ।

५. संयोजक (र, तर, अनि, अथवा)

अभ्यास १५ :

भाइ आयो । भाइ र बहिनी आए

बहिनी आई ।

अभ्यास १६ : तलका दुई वाक्यलाई एकै वाक्यमा जोड ।

सीता गीत गाउँछे । रीता नाच्छे ।

क)

भाइ पढ्छ । भाइ खेल्छ ।

ख)

स्रोत : मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ : ८५ ।

६. मेरो नेपाली किताबको 'स्वस्थ बनौं' पाठ शीर्षकअन्तर्गत अभ्यास ९ मा काल भनेर छुट्टै नतोकी कालको प्रयोग यसरी गरिएको छ ।

अ. उदाहरणमा दिएभैं तालिकामा भएका वाक्यलाई बदल ।

हर्क पाठ पढ्छ । हर्क पाठ पढ्दैछ । हर्कले पाठ पढेको छ ।

सरिता गीत गाउँछिन् ।

डोल्मा कलम किन्छिन् ।

तृष्णा विद्यालय जान्छे ।

स्रोत : मेरो नेपाली किताब कक्षा ४: ५२ ।

आ. 'दाजुभाइ र बूढाबा' शीर्षक पाठको अभ्यास ८ मा दिए जस्तै शब्दको रूप परिवर्तन गर ।

लेख्छु लेखें लेख्नेछु

गर्छु

हुन्छु

आउँछ

गाउँछ

घ) शब्दभण्डार :

‘शब्द’ भाषाको ठूलो सम्पत्ति हो । यो भाषाको आधारभूत तथा लघुत्तम इकाइ हो । शब्दहरूको समूहलाई नै शब्दभण्डार भनिन्छ । शब्दभण्डार विना विचार विनिमय असम्भव प्रायः भएकाले सशक्त र प्रभावशाली माध्यमका रूपमा शब्दभण्डारको महत्वपूर्ण स्थान रहन्छ । नेपाली भाषाको आफ्नै शब्दभण्डार छ । पाठ्यक्रममा शब्दभण्डारको सम्बन्धमा २५०० शब्द प्रयोग गर्न सक्ने उद्देश्य राखेको पाइन्छ । जस अनुसार कक्षा ४ को ‘मेरो नेपाली किताब’ मा २१ पाठहरूमा शब्दहरूको अर्थ लगाउनु पर्ने जम्मा शब्द सङ्ख्या २१२ रहेका छन् । नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले पर्यायवाची शब्द, श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्द, अनेकार्थक शब्द, पारिभाषिक शब्द, प्राविधिक शब्द र अनुकरणात्मक शब्द सम्बन्धी ज्ञान दिलाउने उद्देश्य राखेको पाइन्छ । प्राथमिक तहको भाषिक सीपगत आधारमा पाठ्यभार वितरण प्रतिशत परिशिष्ट २ मा उल्लेख गरिएको छ ।

३. ४. विधा र क्षेत्रका आधारमा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन :

पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमको मर्मअनुरूप नै तयार गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमले तय गरेका उद्देश्य तथा निर्देश गरेका भाषिक विषयवस्तुहरूको क्षेत्र र क्रमको दायाराभिन्न रही शिक्षण सिकाइका निम्ति उपयुक्त हुने किसिमले भाषिक सामग्रीहरूको विस्तृत सङ्कलन र सङ्गठन भाषा पाठ्यपुस्तकमा गरिएको हुन्छ । विधाक्रमका आधारमा कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबमा रहेका विधा क्षेत्रहरूलाई यसरी तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. २

विधागत क्षेत्र तालिका

कथा	कविता/गीत	प्रबन्ध	संवाद	चिठी/निवेदन
१. पौराणिक कथा धनको घमण्ड सत्यकामको अठोट	१. राष्ट्रिय गीत गाउँछ गीत नेपाली	१. वर्णनात्मक वाग्मती नदी नरेशको यात्रा	१. बिहेको निम्तो २. पशुपन्छी र हाम्रो कर्तव्य	१. बुबाको चिठी २. प्रधानाध्यापक लाई निवेदन
२. नैतिक कथा नीमको पात	२. नैतिक कविता पाप लाग्छ	२. विवरणात्मक बचत गर्ने बानी		
३. लोककथा बजालौरी डाङ्गुड दाजुभाइ र बुढाबा	३. सामाजिक कविता लक्ष्य	आधुनिक संञ्चार		
४. सामाजिक कथा पछुतो	४. प्राकृतिक कविता आमा नौलाख तारा	३. विचारात्मक स्वस्थ बनाँ बाल बालिकाको अधिकार		

स्रोत: मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ (२०६५)

३. ५. पाठ्यपुस्तकको विशेषताका आधारमा वर्तमान पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण :

पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित लक्ष्य पूरा गर्न आवश्यक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनको लागि सहयोग गर्ने प्रमुख साधन हो । यो विद्यार्थीहरूका निम्ति पाठ्यक्रम अनुरूप तयार गरिएको महत्वपूर्ण आधिकारिक पाठ्यसामग्री हो । यो विद्यालय र महाविद्यालयहरूमा पठनपाठनका क्रममा प्रयुक्त हुन्छ । यसको सहयोगले शिक्षकले योजनाबद्ध शिक्षण गर्न सक्छन् । यसका आधारमा विद्यार्थीहरू अभ्यासमा सरिक हुन पाउँछन्, कक्षा कार्यकलापमा सहभागी हुन पाउँछन्, गृहकार्य तथा स्वध्ययनमा प्रवृत्त हुने मौका पाउँछन् र उद्देश्यानुरूपका सिकाइ उपलब्धिहरू क्रमबद्ध रूपमा प्रभावकारी ढङ्गले हासिल

गर्न पाउँछन् । पाठ्यपुस्तकका विशेषताका आधारमा वर्तमान पाठ्यपुस्तक (कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली किताब' को अध्ययन विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ ।

अ) आन्तरिक विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको मूल्याङ्कन :

(क) पाठ्यवस्तु

पाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठ्यवस्तुहरू विद्यार्थीको उमेर आवश्यकता र पूर्व शैक्षणिक अनुभवसँग सम्बन्धित हुनुपर्दछ । पाठ्यवस्तुले मूलतः भाषिक सीपहरूको विकास गर्न कत्तिको सघाउँछ । त्यस कुरालाई विशेष महत्व दिनुपर्छ । 'मेरो नेपाली किताब' कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकले तोके बमोजिम नै रहेको पाइन्छ । पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका पाठ्यवस्तुहरूका क्षेत्र निम्नानुसार रहेका छन्।

घर छिमेकको सेरोफेरो, पारिवारिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक, वातावरणीय, मनोरञ्जनात्मक आदि क्षेत्रका विषयवस्तुहरू (पाठ्यवस्तुहरू) समावेश गरिएका छन् ।

पाठ्यपुस्तकका क्षेत्रहरूलाई नियाल्दा कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकमा सामाजिक विधाअन्तर्गत पछुतो, पशुपंक्षी, हाम्रो कर्तव्य, नीमको पात, सत्य कामको अठोट आदि पाठहरू पर्दछन् । त्यसैगरी सांस्कृतिक विधातर्फ बिहेको निम्तो, प्राकृतिक क्षेत्रतर्फ बागमती नदी र नौलाख तारा पर्दछन् । त्यसैगरी मनोरञ्जनात्मक विधातर्फ नरेशको यात्रा शीर्षकको पाठ रहेको पाइन्छ । त्यस्तै पौराणिक कथा विधाअन्तर्गत बाजा लौरी डाङ्डुङ रहेको पाइन्छ ।

यसरी पाठ्यक्रमले तोकेबमोजिम पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यवस्तुको क्षेत्रहरूको समुचित रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । तर प्रयोगात्मक तथा सीप सीपमूलक

पक्षलाई भने पाठ्यपुस्तकमा स्थान दिइएको पाइँदैन । सीपमूलक र प्रयोगात्मक पाठहरू पनि पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।

(ख) शब्दभण्डार

पाठ्यपुस्तकमा राखिने शब्दभण्डार मूलतः स्तर अनुकूल र पूर्वशैक्षणिक अनुभवमा आधारित हुनुपर्दछ । विद्यार्थीहरूले पहिचान गरेका शब्दभण्डारबाट क्रमिक रूपमा कठिन शब्दहरूको समावेश पाठ्यपुस्तकमा गर्दै लगनुपर्दछ । प्राथमिक तहको पाठ्यक्रममा शब्दभण्डारको सम्बन्धमा २५०० शब्द प्रयोग गर्न सक्ने उद्देश्य रहेको पाइन्छ । जसअनुसार कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली किताब' २१ पाठहरूमा शब्दहरूको अर्थ लगाउनु पर्ने जम्मा शब्द २१२ शब्दहरू रहेका छन् । सम्बन्धित कक्षाको पाठ्यक्रमले ६/७ शब्दका वाक्य हुनुपर्ने कुरामा जोड दिइएको भए तापनि शब्दसम्मका शब्दहरू जोडेर वाक्य गठन गरेको पाइन्छ । उदाहरण :

“हाम्रो शरीरलाई फोहोरबाट बचाउन बारम्बार नुहाउनु र सफा लुगाको प्रयोग गर्नु जरूरी हुन्छ ।”

स्रोत : मेरो नेपाली किताब २०६५ : ४९ ।

(ग) भाषा

पाठ्यपुस्तकमा उपयोग गरिने भाषागत संरचनाहरूको प्रयोग विद्यार्थीको क्षमता, सामाजिक, व्यावहारोपयोगी र स्तर तथा उद्देश्यअनुसार हुनुपर्दछ । कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली किताब' मा प्रयोग गरिएका भाषा सरल, आकर्षक र रूचिपूर्ण नै रहेको देखिन्छ ।

गद्य विधाका पाठहरू सरल र संयुक्त वाक्यहरूद्वारा संरचित रहेको छ ।

(घ) अभ्यास

पाठ्यपुस्तक भाषा शिक्षणका क्रममा अत्यन्त उपयोगी साधन हो । भाषिक व्यावहारिक तथा प्रयोगका सन्दर्भमा सक्षम बनाउनु भाषा शिक्षणको महत्वपूर्ण कार्य हो । पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित उद्देश्यहरू पूरा गर्नका निम्ति सहयोगी हुने खालका अभ्यासहरू राखिनु पर्दछ । पाठ्यपुस्तकमा कक्षाको स्तर र सम्बन्धित मूल पाठसँग मिल्दो हुनाका साथै विद्यार्थीहरूमा भाषाका विविध क्षेत्रसँग सम्बन्धित शैलीगत क्षमता विकास गर्न समेत सहयोग पुग्ने देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकका अभ्यासहरू मूल पाठ्यवस्तुको प्रकृति विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेको छ । कविता, संवाद, कथा, चिट्ठी आदिका अभ्यासहरू पात्र तथा प्रसङ्ग अनुसार सम्बन्धित छन् । भाषाका सीपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ सबैमा केन्द्रित भएका अभ्यासहरू राखिएका छन् । प्राथमिक कक्षामा लिखित अभ्यासहरूभन्दा मौखिक अभ्यासहरूमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ तर कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकमा सुनाइ, बोलाइलाईभन्दा पढाइ, लेखाइलाई नै बढी जोड दिएको पाइन्छ । त्यसैगरी मौखिक अभ्यासका साथै स्तरानुसार व्याकरणात्मक र सिर्जनात्मक अभ्यासहरू पनि रहेका छन् । कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली किताबमा' निम्न नमुना अभ्यासहरू रहेका छन् । जसलाई तालिका नं. ३ (क) र ३ (ख) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसरी कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबमा भाषिक सीप विकासका निम्ति विविध प्रकृतिका अभ्यासहरू राखिएका छन् । तर ती अभ्यासहरूमा सुनाइ र बोलाइ सीप विकासका निम्ति त्यति प्राथमिकता दिइएको पाइँदैन । पढाइ र लेखाइ सीप विकासमा बढी जोड दिएको देखिन्छ । त्यसैगरी उखान टुक्काको प्रयोग पाठमा भन्दा अभ्यासमा राखिएको पाइन्छ । 'मेरो नेपाली किताबमा' प्रयुक्त शब्दार्थहरू स्तर अनुकूल रूपमा राखिनु पाठ्यपुस्तकको सबल पक्ष मान्न सकिन्छ ।

(ड) चित्र

पाठ्यपुस्तकमा उपयुक्त किसिमले चित्रहरू समावेश गरिएमा त्यो रूचिपूर्ण, मनोरञ्जक, आकर्षक र स्मरणीय हुन्छ । कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबमा राखिएका सादा ६३ चित्रहरूका आकार स्तर अनुकूल देखिन्छ । तर आकर्षक र रङ्गीन भने राखिएका छैनन् । प्राथमिक कक्षाका भाषा पाठ्यपुस्तकमा चित्रहरू ठूलो र आकर्षक रङ्गमा राखिनु पर्नेमा सो अनुरूप भएको पाइँदैन ।

(आ) बाह्य विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको मूल्याङ्कन :

अब पाठ्यपुस्तकका परिधीय (बाह्य) विशेषताहरूको अध्ययन गर्दा यसको बाह्य विशेषताहरू निम्नअनुसार भएको देखिन्छ :-

(क) बनोट

पाठ्यपुस्तकको बाहिरी साजसज्जा पढुँ-पढुँ लाग्ने हुनुपर्दछ । तर कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबको बाहिरी साजसज्जा सामान्य किसिमको रहेको छ । पाठ्यपुस्तकको बाहिरी पृष्ठले पाठ्यवस्तुलाई सङ्केत गरे तापनि आकर्षक रङ्गमा रहेको पाइँदैन । जसले गर्दा विद्यार्थीलाई पाठ्यपुस्तकप्रति ध्यान गर्न सहयोग पुऱ्याएको छैन । पाठ्यपुस्तकको आवरण पृष्ठको चित्र भने बालबालिकाको ध्यान आकर्षक किसिमको छ । रूखको फेदमा बालबालिकाले बल खेलेको र डोरी नाघी खेलेको विद्यालयको दृश्य केही मात्रामा आकर्षक मान्न सकिन्छ ।

(ख) अक्षराकार ठाउँ छोडाइ

कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली किताब'को अक्षरको आकार ठाउँ छोडाइ पाठ्यपुस्तकको विशेषताअनुरूप नै रहेको पाइन्छ । कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकको अक्षरहरू १४ प्वाइन्टको हुनु उपयुक्त मानिन्छ । त्यसैगरी पाठ्यपुस्तकमा हुने पङ्क्तिपङ्क्तिबीचको अन्तर सामान्यतया प्राथमिक कक्षामा आधा इन्च हुनु आवश्यक भए बमोजिम नै पाठ्यपुस्तक रहेको देखिन्छ ।

(ग) छपाइ बँधाइ

भाषा पाठ्यपुस्तकमा छपाइको महत्व निकै ठूलो छ । छपाइमा प्रयोग हुने मसी, शीर्षक, पाठ तथा अभ्यासमा प्रयाग हुने अक्षरका पर्याप्त किनारा छोडेर पाठको छपाइ गर्नु उपयुक्त हुन्छ । साना कक्षाहरूमा दुवैतिर किनारा बढी छोड्नु उपयुक्त हुन्छ । उपर्युक्त विशेषताअनुरूप नै कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताब रहेको देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकको बँधाइ बलियो धागोद्वारा हुनुपर्ने तर त्यस्तो भएको छैन । पिन ठोकेको कमजोर प्रकारको रहेको देखिन्छ ।

(घ) मूल्य

कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताब पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित अनिवार्य पाठ्यपुस्तक हुनाले यो सार्वजनिक विद्यालयहरूमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाहरूका लागि तयार गरिएको हुनाले यसको मूल्य ३२।३० राखिएको छ । यो मूल्य निम्नवर्गीय नेपालीको क्रयशक्तिभन्दा बाहिरको देखिन्छ । त्यसैले अनिवार्य पुस्तकको रूपमा रहेको 'मेरो नेपाली किताब' को मूल्य सबैको पहुँचले भ्याउने युक्तसङ्गत हुनुपर्ने देखिन्छ ।

(ङ) सुलभता

पाठ्यपुस्तक सबै भौगोलिक क्षेत्रमा शैक्षिक सत्रको प्रारम्भमा नै उपलब्ध हुनुपर्दछ । यसबाट सबै विद्यार्थी सबै विद्यार्थीलाई पठनपाठनमा सुविधा पुग्दछ ।

(च) विषयसूची

पाठ्यपुस्तकमा पाठ प्रारम्भ हुनुअघि विषयसूची दिइएको छ । पाठहरू कुन विधाको हो भनेर पनि उल्लेख गरिएको छ । कविता कसले लेखेको हो भनेर विषयसूचीमा दिइएको छैन ।

(छ) शब्दसूची

पाठ्यपुस्तकको अन्त्यमा त्यसमा प्रयोग भएका नयाँ शब्दहरू तथा उखान टुक्काहरूको सूची आकारादि क्रमले राखिनु उपयुक्त हुन्छ तर कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताब मा पाठभित्रै प्रचलित उखान टुक्काहरू राखी रसिलो, सरल र स्पष्ट बनाउनु पर्नेमा त्यसो नगरी छुट्टै अभ्यासमा राखिएको छ ।

यो विद्यार्थीहरूका निम्ति पाठ्यक्रमानुरूप तयार गरिएको आधिकारिक पाठ्यसामग्री हो । यसको सहयोगले शिक्षकले योजनाबद्ध शिक्षण गर्न सक्दछन् । गृहकार्य तथा स्वाध्ययनमा प्रकृत हुने मौका पाइन्छन् ।

३. ६. मूल्याङ्कनका दृष्टिले कक्षा ४ को नेपाली किताबको अध्ययन

शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाबाट के कति मात्रामा व्यावहारिक परिवर्तन भयो । व्यक्तित्वमा के कस्तो परिमार्जन भयो, व्यक्तिमा भएका कमी कमजोरीहरूलाई

हटाउन के कति प्रयास भए त्यसको लेखाजोखा गर्ने कार्यलाई मूल्याङ्कन भनिन्छ । विद्यार्थीको प्रगति नै शिक्षाको मूल उद्देश्य भएकाले उनीहरूको सर्वाङ्गीण विकास कार्यलाई सुदृढ र गतिशील बनाउनु पर्दछ । शिक्षण सिकाइको क्षेत्रमा त भन मूल्याङ्कन अपरिहार्य छ । मूल्याङ्कनबाट नै पठनपाठनलाई प्रभावकारी बनाउन, एक तहबाट अर्को तहमा जान मूल्याङ्कनको आवश्यकता पर्दछ । मूल्याङ्कनका विभिन्न साधनहरू हुन्छन् । ती साधनहरू कै माध्यमबाट विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण पक्षको लेखाजोखा गरिन्छ । औपचारिक रूपमा रहेको परीक्षा नै मूल्याङ्कनको प्रमुख साधन होइन । मूल्याङ्कन विभिन्न प्रकारका हुन्छन् – अवलोकन, क्रम विवरण रूजु सूची, संकलित अभिलेख, आकस्मिक अभिलेख, आत्मविवरण, आत्म मूल्याङ्कन, शिष्ट मूल्याङ्कन । यिनै विभिन्न मूल्याङ्कनका प्रविधिहरूबाट विद्यार्थीहरूको आन्तरिक र बाह्य प्रगतिबारे जानकारी हुन्छ । मूल्याङ्कनबाट नै विद्यार्थीका कमी कमजोरीको बारेमा आवश्यक सुझाव दिन सकिन्छ ।

परिमार्जित पाठ्यक्रम वि.सं. २०६२ ले प्राथमिक तहमा विद्यार्थीहरूको भाषिक सीपको मूल्याङ्कन निम्न तरिकाले गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ :-

सुनाइ

- सुनाएका अक्षर र शब्दको उच्चारण गर्न लगाएर ।
- श्रुति लेखन गराएर ।

बोलाइ

- सुनाएका कथा भन्न लगाएर ।
- प्रश्नोत्तर, छलफल, वर्णन आदि गर्न लगाएर ।

पढाइ

- आकार, चिन्ह, अक्षर, शब्द र पाठ पढ्न लगाएर ।
- बोध प्रश्न सोधेर ।

लेखाइ

- आकार, चित्र आदि कोर्न लगाएर ।
- अक्षर, शब्द, वाक्य, अनुच्छेद, चिठी, प्रबन्ध आदि लेख्न लगाएर ।

सुनाइ सीप विकासका सम्भाव्य मूल्याङ्कन प्रक्रिया निम्नानुसार तोकेको पाइन्छ :-

- शिक्षकले भनेका कुरा विद्यार्थीले रूचि लिएर सुनेको छ/छैन अवलोकन गर्ने ।
- विद्यार्थीले सोधेका कुराको जवाफ सुन्ने ।
- श्रुति लेख्न गराएर जाँच्ने ।
- बालगीत, कविता गाएर सोही अनुरूप गाउन लगाउने ।
- समूह छलफलमा विद्यार्थीको सहभागिता अवलोकन गर्ने ।
- निर्देशन अनुसार विद्यार्थीले ठीक ढङ्गले गरेनगरेको अवलोकन गर्ने ।
- कथा, घटना, विवरण आदि सुनाएर मुख्य मुख्य कुरा भन्न लगाउने ।
- विद्युतीय सञ्चार माध्यमका कार्यक्रम सुनाएर मुख्य कुरा भन्न लगाउने ।

बोलाइ

बोलाइ सीप विकासका सम्भाव्य मूल्याङ्कन प्रक्रिया निम्नानुसार तोकेको पाइन्छ :-

- अक्षर र शब्दको उच्चारण ठीक ढङ्गले गरे नगरेको सुन्ने ।
- सोधेका कुराको जवाफ सुन्ने ।
- बाल कथा, चुट्किला आदि भन्न लगाउने ।
- वस्तुचित्र, घटना वर्णन गर्न लगाउने ।
- उपयुक्त विषयवस्तु दिई संवाद, वादविवाद र उद्घोषण गर्न लगाएर अवलोकन गर्ने ।
- हाउभाउ अभिनय गर्न लगाएर अवलोकन गर्ने ।

पढाइ

पढाइ सीप विकासका सम्भाव्य मूल्याङ्कन प्रक्रिया निम्नानुसार तोकेको पाइन्छ :-

- कालोपाटीमा वा अक्षरपत्तीमा लेखिएका अक्षर पढ्न लगाउने ।
- अक्षर तथा शब्दपत्तीको खातबाट कुनै खास अक्षर र शब्द छान्न लगाउने ।
- शब्द र चित्रको जोडा मिलाउन लगाउने ।
- शब्द र वाक्य पढ्न लगाउने ।
- पाठभित्र वा बाहिरका कविता र उपयुक्त अनुच्छेद छनौट गरी गति, यति र लय सस्वर वाचन गर्न लगाएर सुन्ने ।
- पाठ्यपुस्तकभित्र वा बाहिरका पाठ्यसामग्री पढ्न लगाएर बोध प्रश्न सोध्ने ।

लेखाइ

लेखाइ सीप विकासका सम्भाव्य मूल्याङ्कनप्रक्रिया निम्नानुसार तोकेको पाइन्छ :-

- विभिन्न आकार (घेरा, धर्का आदि) र चित्र कोर्न लगाएर जाँच्ने ।

- अक्षर, शब्द र वाक्य लेखन लगाएर जाँच्ने ।
- अनुलेखन गराएर जाँच्ने ।
- शब्दको अर्थ र प्रश्नको उत्तर लेखन लगाएर जाँच्ने ।
- अनुच्छेद लेखन लगाएर जाँच्ने ।
- कुनै विषयवस्तु र अनुभव गरेका कुरा वर्णन गर्न लगाएर जाँच्ने ।
- स्वतन्त्र रूपमा कथा, कविता, प्रबन्ध लेखन लगाएर जाँच्ने ।
- चिठी र निवेदन लेखन लगाएर जाँच्ने ।
- विद्यार्थीले तयार गरेका रचना र भित्तेपात्रो आदि जाँच्ने ।
- अरूले लेखेका सामग्री सम्पादन गर्न लगाउने ।

कार्यमूलक व्याकरण

कक्षाअनुसारको बोलाइ र लेखाइका क्रियाकलाप अवलोकन गर्ने । विद्यार्थीको भाषिक सीप विकासका लागि विभिन्न मूल्याङ्कनका प्रक्रियाहरू अपनाइएको छ । कार्यमूलक व्याकरणका बारेमा पनि विभिन्न मूल्याङ्कन प्रक्रियाद्वारा विद्यार्थीहरूको भाषिक सीप विकास गर्ने लक्ष्य राखिएता पनि पाठ्यपुस्तकमा त्यसका बारेमा स्पष्ट पारिएको देखिँदैन । यसले शिक्षणमा विविधता ल्याउनुका साथै पाठ्यक्रमले निर्धारित गरेको मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई समेत अवलम्बन गर्न नसकेको देखिन्छ ।

पाठ्यक्रममा भाषिक सीपको सम्बन्धमा स्पष्टसँग मूल्याङ्कन प्रक्रियाहरू निर्देशित गरेको भए तापनि पाठ्यपुस्तकमा रहेका विविध पाठहरू यी विधिअनुसार पठनपाठन गर्ने भन्ने स्पष्ट उल्लेख भएको छैन । त्यसैगरी कार्यमूलक व्याकरणलाई पनि कसरी मूल्याङ्कन गर्ने भन्ने बारे पनि पाठ्यक्रमले विस्तृत रूपमा मूल्याङ्कन प्रक्रियाहरू देखाए तापनि पाठ्यपुस्तकमा विविध अभ्यासहरूमार्फत कार्यमूलक व्याकरणलाई स्पष्ट पार्ने कार्य भएको छ । तर कार्यमूलक व्याकरणको परिभाषा भने स्पष्ट पारिएको छैन । पाठ्यपुस्तकमा विविध २१ वटा पाठहरूका अभ्यासमा पनि विविधता ल्याउने प्रयास भएको छ, जो उपलब्धिमूलक नै मान्न सकिन्छ । तर पर्याप्त भने देखिँदैन ।

३. ७. पाठ्यवस्तुको नमुना अभ्यास

पाठ्यपुस्तकका हरेक पाठमा भाषिक सीप विकासका लागि विविध प्रकृतिका नमुना अभ्यासहरू राखिएका छन् । विधाको स्वरूपानुरूप नै अभ्यासहरूको संयोजन भएको हुन्छ । विद्यार्थीहरूले अभ्यासमार्फत नै सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ जस्ता चारवटै सीप विकास हुने आशा लिइएको हुन्छ । कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबमा उल्लिखित पाठ्यवस्तुको नमुना अभ्यास निम्नअनुसार रहेको पाइन्छ :-

कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली किताब' मा जम्मा २१ वटा पाठहरू रहेका छन् । शब्दार्थसम्बन्धी अभ्यास सम्पूर्ण २१ वटा पाठमा जम्मा २१२ रहेका छन् । प्रश्नोत्तर सम्पूर्ण पाठमा मौखिक र लिखित गरेर जम्मा २११ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् । खाली ठाउँ भर जस्ता अभ्यासहरू पाठ ३ मा ५ वटा, पाठ ४ मा ८ वटा, पाठ ६ मा ११ वटा, पाठ ७ मा ५ वटा, पाठ १२ मा १२ वटा, पाठ १४ मा १५ वटा, पाठ १६ मा २ वटा, पाठ १७ मा ५ वटा, पाठ १९ मा १२ वटा, पाठ २० मा ८ वटा र पाठ २१ मा ५ वटा गरी जम्मा ८८ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् । त्यसै गरी वाक्य बनाऊसँग सम्बन्धित अभ्यास पाठ १ मा ८ वटा, पाठ ५ मा ४ वटा, पाठ ७ मा ४ वटा, पाठ ८ मा ५ वटा, पाठ १४ मा ८ वटा र पाठ २१ मा ४ वटा गरी जम्मा ३३ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् भने जोडा मिलाउ अभ्यास पाठ ९ मा १० वटा र पाठ १३ मा ३ वटा गरी जम्मा १३ वटा रहेका छन् । वाक्यमा प्रयोग गर भन्ने अभ्यास पाठ १ मा ८ वटा, पाठ २ मा ६ वटा, पाठ ४ मा १० वटा, पाठ ५ मा ८ वटा, पाठ ६ मा १० वटा, पाठ ७ मा ११ वटा, पाठ ८ मा ८ वटा, पाठ ९ मा ६ वटा, पाठ १० मा ११ वटा, पाठ ११ मा ६ वटा, पाठ १२ मा १४ वटा, पाठ १४ मा ५ वटा, पाठ १५ मा ८ वटा, पाठ १६ मा ७ वटा, पाठ १७ मा ८ वटा, पाठ १८ मा १२ वटा, पाठ १९ मा ७ वटा, पाठ २० मा ९ वटा र पाठ २१ मा ८ वटा गरी जम्मा १६३ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् । त्यस्तै अर्थ लेखसँग सम्बन्धित अभ्यासहरू पाठ १४ मा ४ वटा, १६ मा ७ वटा, १७ मा ४ वटा, १८ मा ३ वटा गरी जम्मा १८ वटा रहेका छन् । त्यस्तै शुद्ध लेखसँग सम्बन्धित अभ्यासहरू पाठ १ मा ६ वटा, २ मा ६ वटा, ३ मा ६ वटा, ४ मा ६ वटा, ५ मा ६ वटा, ६ मा ६ वटा, पाठ ७ मा ५ वटा, पाठ ९ मा १० वटा, पाठ १० मा ५ वटा, पाठ ११ मा ६ वटा, पाठ १२ मा ५ वटा, पाठ १३ मा ५ वटा, पाठ १४ मा ४ वटा, पाठ १५ मा ८ वटा, पाठ १६ मा ८ वटा, पाठ १७ मा ५ वटा, पाठ १८ मा ५ वटा, पाठ १९ मा ९ वटा, पाठ २० मा ५ वटा र पाठ २१ मा ५ वटा गरी जम्मा १२६ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् । उस्तै अर्थ आउने

शब्दसँग सम्बन्धित अभ्यास पाठ ७ मा जम्मा २६ वटा रहेका छन् । क्रममिलाउसँग सम्बन्धित अभ्यास पाठ २, ५ र ११ मा क्रमशः ५, ५ र ६ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् । अनुच्छेद लेखन अभ्यास पाठ ३, १६ र १७ मा क्रमशः १, १ र १ गरी जम्मा ३ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् । उच्चरण गर भन्ने अभ्यासहरू पाठ १ मा ९ वटा, ४ मा ६ वटा, पाठ ५ मा ५ वटा, ११ मा ८ वटा, १९ मा ७ वटा, पाठ २० मा १८ वटा गरी जम्मा ५३ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् । त्यसैगरी वाक्य परिवर्तन गर अभ्यास अन्तर्गत पाठ २ मा ५ वटा, पाठ ३ मा ५ वटा, पाठ ६ मा ८ वटा, पाठ ८ मा ५ वटा, पाठ १२ मा ३ वटा, पाठ १३ मा ६ वटा, पाठ १७ मा १० वटा, गरी जम्मा ४२ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् । उखान टुक्का भन्ने अभ्यास पाठ १२ र १३ मा क्रमशः ५ र ४ गरी जम्मा ९ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् । गाउँ खाने कथा अभ्यास पाठ ५ मा ९ वटा रहेका छन् । ठीक बेठीक छुट्याउने अभ्यास पाठ ९ मा ५ वटा, पाठ ११ मा ४ वटा, पाठ १७ मा ८ वटा र पाठ २१ मा ५ वटा गरी जम्मा २२ वटा अभ्यासहरू रहेका छन् । चिह्नको प्रयोग गर्ने अभ्यास पाठ ४ मा ५ वटा रहेका छन् । त्यसैगरी विभक्तिको प्रयोग गर्ने अभ्यास पाठ १४ मा ५ वटा छन् । शिरविन्दुको प्रयोग गर्ने अभ्यास पाठ ११ मा मात्र ४ वटा छन् । निवेदन लेख्ने अभ्यास पाठ १५ मा २ वटा रहेका छन् र बहुवैकल्पिक अर्थात् विकल्प छान्ने अभ्यास पाठ १७ मा ३ वटा राखिएका छन् ।

अध्याय – चार

निष्कर्ष र सुभावहरू

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा कक्षा ४ को अनिवार्य विषयको 'मेरो नेपाली किताब' प्रकाशित गरिएको छ । पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा पाठ्यपुस्तक के कति उपयोगी र स्तरीय बनेको छ भनी अध्ययन विश्लेषण गर्नु अति आवश्यक पनि हो । यो कार्य जटिल पनि छ । शोधकार्य धेरै समय लगाएर तयार पारिने भएकाले शोधको औचित्य र उपयोगिता अझ बढी नै रहेको छ । त्यसमा पनि पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले सम्पूर्ण पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गर्नु अझ कठिन भए तापनि यो उपयोगी नै हुने र पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको विकासका लागि सहयोग पुग्ने विश्वास पनि गर्न सकिन्छ ।

यस शोधको अध्ययन विश्लेषणात्मक, अनुसन्धानात्मक विधिद्वारा गरिएको छ । यस शोध कार्यमा पाठ्यपुस्तकका सम्पूर्ण पक्षलाई समेटेर अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यसको अध्ययन पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य विशेषताका आधारमा पनि गरिएको छ तर छनौट र स्तरणका आधारमा भने गरिएको छैन ।

हालसम्म पाठ्यपुस्तकका विविध विधाहरू जस्तो सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकको कथा, जीवनी शब्दभण्डार, कविता आदि शीर्षकमा अध्ययन विश्लेषण भएको पाइन्छ । त्यस्तै कक्षा ४ को 'मेरो नेपाली किताब' को स्तरगत अनुरूपताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गरिएको देखिन्छ तर पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा हालसम्म यस पाठ्यपुस्तकको अध्ययन भएको पाइदैन । त्यस्तै दुईवटा तहका पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको पनि पाइन्छ तर एउटै तहको पाठ्यपुस्तकको समग्र पक्षको अध्ययन भएको पाइँदैन । यसरी गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

४. १. निष्कर्ष :

- क) पाठ्यपुस्तकको बाहिरी आवरण र पृष्ठको चित्र रङ्गीन र आकर्षक चित्रमा रहेका पाइन्छन् । बालबालिकाको ध्यानाकर्षण गर्ने प्रकारकै देखिन्छ ।
- ख) पाठ्यक्रमअनुरूपताकै आधारमा पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका विधाका क्षेत्रहरू छन् । जस्तै:- बालकथा, कविता, प्रबन्ध, संवाद, चिठी, निवेदन, गाउँखाने कथा, चुट्किला आदि समावेश गरिएका भए पनि पाठहरूमा भन्दा अभ्यासहरूमा बढी चुट्किला र गाउँखाने कथाहरू राखिएको पाइन्छन् ।
- ग) भाषिक संरचना र शैलीका आधारमा 'मेरो नेपाली किताब' का पाठहरू केही सरल र सरस नै देखिन्छन् । यसलाई पाठ्यपुस्तकको सकारात्मक पक्ष नै मान्नुपर्छ ।
- घ) कक्षा ४ को पाठ्यपुस्तकमा विषयवस्तुका क्षेत्रहरू स्पष्ट रूपमा यी विषयसूची भित्र यी पाठ्यशीर्षकहरू राखिएका छन् भनी तोकिएको पाइँदैन तर माथिल्लो कक्षामा स्पष्ट तोकिएको पाइन्छ ।
- ङ) 'मेरो नेपाली किताब' मा प्रयुक्त चित्रहरू ६३ वटा राखिएका छन् । जुन सान्दर्भिक र आकर्षक देखिन्छन् । यो पनि पाठ्यपुस्तकको सकारात्मक पक्ष नै हो । पाठअनुसारको थोरै भएको पाइन्छ ।
- च) प्राथमिक तहमा प्रयुक्त वाक्यहरू बढीमा ६।७ शब्दहरू प्रयोग गरी निर्माण गरिएको हुनुपर्नेमा पाठ्यक्रमको उद्देश्यको विपरीत १२।१३ शब्दहरू समेत प्रयोग गरिएको पाइन्छ जुन कक्षाको स्तरअनुरूप भएको देखिँदैन ।

- छ) कक्षा ४ मा कविता विधातर्फ ५ वटा कविताका पाठहरू समावेश गरिएका छन् । जुन पाठहरू पद्यात्मक शैलीमा मात्र लेखिएका पाइन्छन् ।
- ज) पुस्तकसम्बन्धी सुभाष, टीका टिप्पणी राख्न पाइने राय सुभाष दिन सकिने कुरालाई राम्रो पक्ष मान्न सकिन्छ ।
- झ) कक्षा ४ मा व्याकरण सम्बन्धी अभ्यासहरू न्यून मात्रामा रहेको पाइन्छ ।
- ञ) भाषिक सीप विकासका क्षेत्र अन्तर्गत सुनाइ र बोलाइ सीपलाई कम महत्त्व दिएको पाइन्छ ।
- ट) भाषिक शुद्धतासम्बन्धी अभ्यासहरू पाठ्यपुस्तकको सुरुसुरुमै राखिनु राम्रो पक्ष मान्न सकिन्छ ।
- ठ) अभ्यासका प्रायजसो समस्या शब्दभण्डारमै आधारित गरी निर्माण गरिएको छ । अभ्यासमा दिएका प्रश्नहरू पाठानुरूप र स्तरानुकूल नै रहेका छन् ।
- ड) पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेबमोजिम कथा, कविता, प्रबन्ध, संवाद, चिठी लेखन, निवेदन लेखन आदि पर्याप्त भएको देखिँदैन ।
- ढ) प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकमा विधागत आधारमा अङ्क विभाजन गरिएको छैन ।
- ण) उखानटुक्का पाठमा नभई अभ्यासमा रहेको पाइन्छ ।
- त) कविता विधामा कविको चिनारी राखिएको छैन ।
- थ) चुटुकिलाको प्रयोग पाठमा न्यून मात्रामा भएको पाइन्छ ।
- द) प्राथमिक स्तरमा पाठको सुरुमा कविता राख्नु उपयुक्त हुँदैन । त्यसमा पनि 'गाउँछ गीत नेपाली' कविता स्तरानुरूप नभई क्लिष्ट रहेको

देखिन्छ । यस कवितामा बढी जटिल शब्द प्रयोग भएका छन् । जुन कक्षा ४ को निम्ति सुरुमै त्यति उपयुक्त हुँदैन ।

- ध) पाठ्यपुस्तकमा हाँस्यव्यङ्गात्मक पाठहरू समावेश गरिएका छैनन् ।
- न) प्राथमिक तहको पाठ्यपुस्तकमा विधागत आधारमा अङ्कभार विभाजन गरिएको छैन ।
- प) पाठ्यपुस्तकको सिलाइ एकदमै कमजोर खालको देखिन्छ । सिलाइ बलियो धागोले हुनुपर्ने त्यस्तो प्रकारको छैन । त्यसैले पुस्तकको सिलाइ दह्रो बनाउन आवश्यक देखिन्छ ।

४. २. सुझावहरू :-

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित कक्षा ४ को अनिवार्य विषयको 'मेरो नेपाली किताब' र पाठ्यक्रम अनुरूप भए नभएको बारेमा गरिएको अध्ययन विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ :-

- क) पाठ्यक्रममा तोकिएको उद्देश्यअनुसार पाठहरू समेट्नु पर्ने ।
- ख) पाठ्यक्रममा तोकिएका पाठहरू तल्लो कक्षा र माथिल्लो कक्षासँग क्रम मिल्ने गरी सरलबाट जटिल रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने ।
- ग) पाठहरूको सङ्गठन पनि क्रमशः सरलबाट जटिल रूपमा समेट्नु पर्ने ।
- घ) पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेबमोजिम शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र विधिहरूलाई समेट्ने गरी पाठ्यपुस्तकमा क्रियाकलापहरू समेट्नु पर्ने ।

- ड) उद्देश्य पूरा हुने गरी अभ्यासहरू समेटिनु पर्ने ।
- च) समेटिएका चित्रहरू पर्याप्त नभएको हुँदा अझ बढी चित्रहरू समेट्नु पर्ने ।
- छ) वाक्य संरचनामा सुधार गर्नुपर्ने ।
- ज) आवरण पृष्ठ दह्रो, आकर्षक र रङ्गीन भएको देखिनुपर्ने ।
- झ) पाठ्यपुस्तकमा मनोरञ्जनात्मक पाठहरू समावेश गरिनुपर्ने ।
- ञ) पाठ्यपुस्तकमा प्रयोगात्मक र सीपमूलक पाठहरू समावेश गर्नुपर्ने ।
- ट) माथिल्लो तहमा भैँ प्रत्येक पाठको अङ्गभार विभाजन गरिनुपर्ने ।
- ठ) सीपसँग सम्बन्धित अभ्यासलाई बढी जोड दिनुपर्ने ।
- ड) कार्यमूलक व्याकरणको परिचय सँगसगै उदाहरणसहित पर्याप्त अभ्यासहरू समावेश गरिनुपर्ने ।
- ढ) सिर्जनात्मक शैलीका अभ्यासहरू राखिनु पर्ने ।
- ण) भाषिक खेल विधिमा आधारित पाठहरू समेट्नु पर्ने ।
- त) विद्यार्थीको उमेर, रूचि, स्तर अनुसारका पाठहरू समेट्नु पर्ने ।
- थ) पाठ्यपुस्तकको कमजोर बँधाईलाई मजबुत खालको धागोले सिलाइ दह्रो पार्नुपर्ने ।
- द) तोकिएको मूल्य खटाई सबैको पहुँचमा हुने गरी निर्धारण गर्नुपर्ने ।

परिशिष्ट - १

वर्तमान परिमार्जित पाठ्यक्रमको ढाँचा (२०६२)

क्र.सं.	विषयहरू	कक्षा १-३	कक्षा ४-५
---------	---------	-----------	-----------

		पूर्णाङ्क	पाठ्यभार	पूर्णाङ्क	पाठ्यभार
१	नेपाली भाषा	१००	८	१००	८
२	गणित	१००	६	१००	६
३	अंग्रेजी	१००	५	१००	५
४	सामाजिक अध्ययन तथा सिर्जनात्मक कला	१००	६	१०० (७५+२५)	५+३
५	विज्ञान तथा वातावरण	—	—	५०	४
६	स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा	—	—	५०	४
७	विज्ञान, स्वास्थ्य र शारीरिक शिक्षा	१००	५	—	—
८	स्थानीय विषय मातृभाषा	१००	४	१००	४
	जम्मा	६० ०	३ ४	६० ०	३९

स्रोत: प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, परिमार्जित संस्करण २०६२ ।

परिशिष्ट - २

पाठ्यभार वितरण प्रतिशत

भाषिक सीप	क क्षा १	क क्षा २	क क्षा ३	क क्षा ४	क क्षा ५
सुनाइ	३ ०	२ ५	२ ०	१ ५	१ ५
बोलाइ	३ ०	२ ५	२ ५	२ ०	१ ५
पढाइ	२ ०	२ ५	२ ५	३ ०	३ ०
लेखाइ	१ ५	२ ०	२ ५	३ ०	३ ५
कार्यमूलक व्याकरण	५	५	५	५	५
जम्मा :	१ ००	१ ००	१ ००	१ ००	१ ००

स्रोत : प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम २०६२ : २२ ।

तालिका नं. - ३ 'क'

पाठ्यवस्तुको नमुना अभ्यास

शब्दार्थ	प्रश्नोत्तर मौ+लि.	खाली ठाउँ भर	वाक्य बनाऊ	जोडा मिलाऊ	वाक्यमा प्रयोग	अर्थ लेख (वाक्यको)	शुद्धसँग लेख	उस्तै अर्थ आउने शब्द	क्रम मिलाऊ	अनुच्छेद लेख	उच्चारण गर	एउटै अर्थ दिने शब्द	वाक्य परिवर्तन रूप परिवर्तन	पर्यायवाच शब्द
११	५+५	-	८	-	८	-	६	-	-	-	९	-	-	-
७	५+५	-	-	-	६	-	६	-	५	-	-	-	५	-
९	५+६	५	-	-	-	-	६	-	-	-	-	-	५	-
७	७	८	-	-	१०	-	६	-	-	-	-	-	-	-
१६	५+६	-	४	-	८	-	६	-	५	-	५	-	८	-
११	६+११	११	-	-	१०	-	६	-	-	-	-	-	-	-
११	१०+५	५	४	-	११	-	५	२६	-	-	-	-	-	-
१२	१०	-	५	-	८	-	५	-	-	-	-	-	५	-
१०	५+४	-	-	१०	६	-	१०	-	-	-	-	-	-	-
६	६	-	-	-	११	-	५	-	-	-	-	-	-	-
१०	१०	-	-	-	६	-	६	-	-	-	८	-	-	-
७	५+६	१२	-	-	१४	-	५	-	६	-	-	-	३	-
९	६	-	-	३	-	-	५	-	-	-	-	-	६	-
९	५+५	१५	८	-	५	४	४	-	-	-	-	-	-	-
७	३+६	-	-	-	८	-	८	-	-	-	-	-	-	-
११	५+६	२	-	-	७	७	८	-	-	१	-	-	-	-
१६	५+३	५	-	-	८	४	५	-	-	१	-	-	१०	-
१३	५+६	-	-	-	१३	३	५	-	-	-	-	-	-	-
११	५+४	१२	-	-	७	-	९	-	-	-	७	-	-	-
८	५+५	८	-	-	९	-	५	-	-	-	१८	-	-	-
११	५+५	५	४	-	८	-	५	-	-	-	-	-	-	-
२१२	२११	८८	३३	१३	१६३	१८	१२६	२६	१६	२	४७	-	४२	-

(मौ.= मौखिक, लि. = लिखित)

स्रोत: मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ (२०६५) ।

तालिका नं. ३ 'ख'

पाठ्यवस्तुको नमूना अभ्यास

पाठ	चिन्हको प्रयोग	विपरीतार्थ	विभक्ति प्रयोग	उल्टो अर्थ दिने शब्द	हिज्जे मिलाइ लेख	फरक छुट्टयाऊ	चन्द्रविन्द (ँ) /शिरविन्दु	ठीक वेठिक	पूरा रूप डा.=डाक्टर)	निवेदन	सानो रूपदिने शब्द
१	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
२	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
३	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
४	५	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
५	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
६	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
७	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
८	-	-	-	-	-	-	-	५	-	-	-
९	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
१०	-	-	-	-	-	-	-	४	-	-	-
११	-	-	-	-	-	-	४	-	-	-	-
१२	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
१३	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
१४	-	-	५	-	-	-	-	-	-	-	-
१५	-	-	-	-	-	-	-	-	-	२	-
१६	-	-	-	६	-	-	-	८	-	-	-
१७	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
१८	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
१९	-	-	-	६	-	-	-	-	-	-	-
२०	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
२१	-	-	-	-	-	-	-	५	-	-	-
जम्मा	५	-	५	१२	-	-	४	२२	-	२	-

स्रोत:

मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ (२०६५) ।

सन्दर्भसूची

१. अधिकारी, डा. हेमाङ्गराज (२०४४), शिक्षालाई जीवनोपयोगी बनाउने कारक तत्वहरू; काठमाडौं : कुन्जन प्रकाशन, भोटाहिटी ।
२. अधिकारी, डा. हेमाङ्गराज (२०५०), नेपाली भाषा शिक्षण; काठमाडौं : कुन्जन प्रकाशन, भोटाहिटी ।
३. कार्की, गङ्गाबहादुर (२०५६) कक्षा आठको हाम्रो नेपाली किताबमा समाविष्ट अभ्यासहरूको विश्लेषण; काठमाडौं, लेखक ।
४. के.जी. रस्तोगी (सन् १९७८), प्रोजेक्ट इभ्यालुएन अफ महेन्द्रमाला सिरिज फर अ क्लास फाइभ; काठमाडौं, लेखक ।
५. खतिवडा, तीर्थराज (२०५३), प्राथमिक शिक्षा नेपाली विषय पाठ्यक्रम तुलनात्मक अध्ययन; काठमाडौं, लेखक ।
६. खनाल, तेजप्रसाद (२०५८), कक्षा ५ को नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन; काठमाडौं, लेखक ।
७. खड्का, यशोदा (२०५९), हाम्रो नेपाली किताब र सजिलो नेपाली मालामा समाविष्ट नमुना अभ्यासहरूको तुलनात्मक अध्ययन; काठमाडौं, लेखक ।
८. गौतम, गेहेन्द्र (२०५८) कक्षा ५ को मेरो नेपाली किताब र सजिलो मालाको तुलनात्मक अध्ययन; काठमाडौं, लेखक ।
९. जेन्स लिटन (सन् १९८९), प्राइमरी करिकुलम डेभलपमेन्ट डिसिमिनेसन एण्ड टेक्स्ट बुक रिभिजन; काठमाडौं, लेखक ।

१०. टावा, हिल्डा (सन् १९६२), करिकुलम डेभलपमेन्ट थ्यौरी इन टु प्राक्टिस; न्युयोर्क, लेखक ।
११. प्राथमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम (२०४९), काठमाडौं : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र; सानोठिमी, भक्तपुर ।
१२. प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६२), काठमाडौं : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र; सानोठिमी भक्तपुर ।
१३. पूर्वसेवाकालीन तालिम निर्देशिका प्रा.वि. तह (२०६०), काठमाडौं : जनशक्ति विकास केन्द्र ।
१४. भट्टराई, रामप्रसाद (२०५५), नेपाली भाषा शिक्षणमा भाषिक सीपको मूल्याङ्कन; काठमाडौं, ताहाचल ।
१५. मेरो नेपाली किताब कक्षा ४ (२०६२), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र काठमाडौं, सानोठिमी ।
१६. शर्मा, चीरञ्जीवी (२०५५), पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन; काठमाडौं, एम.के. पब्लिकेसन्स, भोटाहिटी ।
१७. स्मीथ स्टेनले एण्ड स्वर सन. (सन् १९५०), करिकुलम डेभलपमेन्ट उण्ड प्लान; यू.के. : हरवर्ड युनिभर्सिटी, इटाका ।